

Kodeks karny. Komentarz

Wydanie 7.

Przejdź do produktu na www.ksiegarnia.beck.pl

1. Kodeks karny

z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 88, poz. 553)

Tekst jednolity z dnia 15 lipca 2020 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 1444)

(zm.: Dz.U. 2020, poz. 1517)

Część ogólna

Rozdział I. Zasady odpowiedzialności karnej

Literatura: *I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter*, Kodeks karny z komentarzem, Warszawa 1973; *M. Banasiewicz*, Z problematyki odpowiedzialności karnej za błąd w sztuce lekarskiej, NKPK 2009, t. 24; *K. Banasik*, Dolus generalis w nauce polskiej i austriackiej, Prok. i Pr. 2013, Nr 11; *taż*, Nieumyślność w świetle propozycji nowelizacji kodeksu karnego, Pal. 2013, Nr 7–8; *taż*, Przepięstwa trwałe i delikty trwałe, Prok. i Pr. 2013, Nr 7–8; *taż*, Karalność a struktura przestępstwa, PiP 2017, Nr 4; *taż*, Przedmiot przestępstwa a przedmiot wykonawczy, PiP 2019, Nr 12; *Z. Banaszczyk, P. Granecki*, O istocie należytej staranności, Pal. 2002, Nr 7–8; *A. Barczak-Oplustil*, Glosa do post. SN z 15.2.2012 r., II KK 193/11, CzPKiNP 2012, Nr 4; *taż*, Obowiązywanie zasady nullum crimen sine lege. Wybrane problemy, CzPKiNP 2013, Nr 3; *taż*, Prezydencki projekt nowelizacji Kodeksu karnego i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, CzPKiNP 2016, z. 3; *taż*, Sporne zagadnienia istoty winy w prawie karnym. Zarys problemu, CzPKiNP 2005, Nr 2; *taż*, Wejście w życie regulacji prawa Unii Europejskiej a zakres odpowiedzialności karnej za czyn zabroniony opisany w formie blankietu (studium przypadku) CzPKiNP 2017, z. 1; *J. Baściuk, P. Ochman, K. Ondrysz*, Problematyka czasu w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych na tle przepisów kodeksowych, NKPK 2009, t. XXIV; *D. Bek*, Obrona przez kulturę. Analiza na gruncie polskiego prawa karnego, Warszawa 2018; *M. Bernacka-Siemion*, Przedawnienie karalności w przypadku przestępstw kwalifikowanych kumulatywnie (na marginesie uchwały siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 20 września 2018 r., I KZP 7/18), CzPKiNP 2019, Nr 1; *M. Bielski*, Koncepcja kontratypów jako okoliczności wyłączających karalność, CzPKiNP 2010, Nr 2; *tenże*, Kryteria obiektywnego przypisania skutku na tle współczesnej polskiej dogmatyki prawa karnego, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, Naruszenie reguł ostrożności czy nadmierna ryzykowność zachowania jako właściwe kryterium prawnokarnego przypisania skutku, CzPKiNP 2004, Nr 1; *tenże*, Obiektywne przypisanie skutku przestępnego w przypadku kolizji odpowiedzialności za skutek, PiP 2005, Nr 10; *tenże*, Prawnokarne przypisanie konkretnego skutku w postaci konkretnego narażenia na niebezpieczeństwo – uwagi na marginesie postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2004 r., V KK 37/04, PS 2005, Nr 4; *A. Błachnio*, Miejsce popełnienia czynu zabronionego przez podzeganca i pomocnika – zarys problematyki, Pal. 2006, Nr 7–8; *M. Bojarski*, W kwestii ograniczenia wykroczeń od przestępstw, AUWr PPIA 1991, Nr 28; *M. Bojarski, M. Rogacka-Rzewnicka*, Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (RL-0303-2/14), PL 2014, Nr 2; *T. Bojarski*, Kilka uwag w kwestii zbiegu przestępstw i zbiegu przepisów, w: *A. Dębiński i in.* (red.), Hominum causa omne ius constitutum est. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Alicji Grześkowiak, Lublin 2006; *tenże*, Tradycja i postęp w nowelizacji prawa karnego – od Makarewicz do stanu obecnego, Teka Komisji Prawniczej. Polska Akademia Nauk. Oddział w Lublinie 2008, t. 1; *tenże*, Umyślność i nieumyślność w granicach jednego typu czynu zabronionego – uwagi ogólne, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz*, Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz, Warszawa 2016; *M. Budyn-Kulik*, Umyślność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa, Warszawa 2015; *taż*, Umyślność w prawie karnym. Teoria i praktyka sądowa, PiP 2017, Nr 11; *taż*, w: *M. Mozgawa* (red.), Kodeks karny. Komentarz, LEX/el. 2013; *taż*, Glosa do wyr. SA w Białymstoku z 5.3.2013 r., II AKa 24/13, CzPKiNP 2014, Nr 1; *taż*, Glosa do wyr. SN z 25.1.2017 r., II KK 104/16, CzPKiNP 2017, z. 3; *taż*, Glosa do wyr. SA w Szczecinie z 26.4.2017 r., II AKa 1911/16, SIL 2018, vol. XXVII, 2; *taż*, Umyślność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa, PiP 2017 Nr 11; *P. Burzyński*, Ustawowe określenie sankcji karnej, Warszawa 2008; *M. Byczyk*, Czyn nieostrożny jako podstawa odpowiedzialności karnej, IUSNOVUM 2014, Nr 4; *W. Chudy*, Filozofia wieczysta w czas przełomu, Lublin 2009; *F. Ciepły*, Konstytucyjne podstawy rozstrzygnięcia sporów odnoszących się do człowieka jako sprawcy czynu karnoprawnie relewantnego, CzPKiNP 2017, z. 2; *M. Cieślak*, O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary, NP 1969, Nr 12; *tenże*, Zasada humanizmu jako naczelna dyrektywa w sferze prawa karnego, ZN UG Prawo 1985, Nr 13; *R. Ciotowicz*, Spory wokół rozumienia umyślności i jej postaci, Prok. i Pr. 1999, Nr 6; *Z. Cwiąkowski*, Błąd co do bezprawności czynu w polskim prawie karnym. Zagadnienia teorii i praktyki, Kraków 1991; *tenże*, Znamiona normatywne w kodeksie karnym, w: *Z. Cwiąkowski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll* (red.), Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały, Kraków 1994; *P. Cychorz*, Konstytucyjny standard prawa karnego

w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, Kraków 2017; *P. Czarnecki*, Status nieletniego w postępowaniu w sprawach nieletnich, PS 2016, Nr 9; *P. Daniluk*, O młodocianym w ujęciu kodeksu karnego, SP 2014, Nr 2; *K. Daszkiewicz*, Kary za przestępstwa ciągłe i ciągi przestępstw, Prok. i Pr. 2000, Nr 5; *taż*, Kodeks karny z 1997 r. Uwagi krytyczne, Gdańsk 2001; *taż*, Odpowiedzialność karna nieletnich (w świetle kodeksu karnego z 6 czerwca 1997 r.), Pal. 1999, Nr 1–2; *taż*, Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX Kodeksu karnego. Komentarz, Warszawa 2000; *taż*, Przestępstwo ciągłe i ciąg przestępstw, Prok. i Pr. 1997, Nr 11; *taż*, Przestępstwo z premedytacją, Warszawa 1968; *taż*, Zamiar nagły (dolus repentinus) w polskim prawie karnym, Pal. 1968, Nr 4; *M. Dąbrowska-Kardas*, Analiza dyrektywalna przepisów części ogólnej kodeksu karnego, LEX/el. 2012; *taż*, O dwóch znaczeniach pojęcia społecznego niebezpieczeństwa czynu, CzPKiNP 1997, Nr 1; *M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas*, Czyn ciągły i ciąg przestępstw w kodeksie karnym z 1997 r., w: Nowa kodyfikacja karna. Kodeks karny. Krótkie komentarze 1998, Nr 20; *M. Derek*, Granice przestrzennego obowiązywania polskiej ustawy karnej, PS 2018, Nr 3; *R. Dębski*, Głos w sprawie teorii negatywnych znamion typu czynu zabronionego, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, Jeszcze o gwarancyjnej funkcji nakazu ustawowej określoności czynu karalnego, w: *Z. Jędrzejewski, M. Królikowski, Z. Wiernikowski, S. Żótek* (red.), Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego, Warszawa 2014; *tenże*, Kilka uwag o kryminalizacji i o ustawowej określoności czynów zabronionych, w: *A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska* (red.), Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego, Warszawa 2013; *tenże*, Jeszcze o propozycji zakotwiczenia w kodeksie karnym kryterium obiektywnego przypisania skutku, NPKP 2017, t. XLIII; *tenże*, Pozaustawowe znamiona przestępstwa. O ustawowym charakterze norm prawa karnego i znamionach typu czynu zabronionego nie określonych w ustawie, Łódź 2005; *tenże*, Uwagi o konstytucyjnym ujęciu zasady nullum crimen sine lege, PiP 1992, Nr 5; *J. Długosz*, Ustawowa wyłączność i określoność w prawie karnym, Warszawa 2016; *J. Długozima*, Glosa do post. SN z 6.9.2000 r., III KKN 337/00, PiP 2001, Nr 5; *D. Drajewicz*, Reguły intertemporalne a wyrok łączny. Dopuszczalność wydania orzeczenia kasatoryjnego – glosa – II AKA 85/16, MOP 2017, Nr 14; *J. Duda*, W sprawie definicji nieumyślności – polemicznie, Pal. 2014, Nr 5–6; *T. Dukiet-Nagórska*, Kilka uwag o zasadzie nullum crimen sine lege w polskim porządku prawnym, w: *K. Krajewski* (red.), Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle, Warszawa 2007; *taż*, w: *T. Dukiet-Nagórska* (red.), Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa, Warszawa 2010; *taż*, Wykładnia przepisów prawnokarnych a konstytucyjne zasady dotyczące odpowiedzialności karnej, w: *Z. Jędrzejewski, M. Królikowski, Z. Wiernikowski, S. Żótek* (red.), Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego, Warszawa 2014; *A. Duś*, Z problematyki kwalifikacji prawnej czynu, WPP 2000, Nr 2; *S. Frankowski*, Przestępstwa kierunkowe w teorii i praktyce, Warszawa 1970; *M. Florczak-Wątor*, Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego i ich skutki prawne, Poznań 2006; *A. Fronczak*, Glosa do wyr. SA we Wrocławiu z 15.10.2009 r., II AKA 297/09, Pal. 2010, Nr 11–12; *tenże*, Powinność w strukturze przestępstwa nieumyślnego, RPEiS 2013, Nr 3; *tenże*, Przyczynek do rozróżnienia niedbalstwa i niedbałości w prawie karnym, SI 2011, Nr 53; *A. Gaberle*, Odpowiedzialność karna nieletnich (uwagi na tle art. 10 § 2 k.k.), w: *J. Giezek* (red.), Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka, Kraków 2006; *tenże*, Reakcja na niepożądane zachowania małoletnich (zagadnienia podstawowe), Arch. Krym. 2007–2008, t. XXIX–XXX; *A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska*, Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Gdańsk 2002; *M. Gałzka*, Glosa do post. SN z 27.9.2011 r., III KK 89/11, Prok. i Pr. 2013, Nr 1; *taż*, Prawo karne wobec prokreacji pozaustrojowej, Lublin 2005; *L. Gardocki*, Łamigłówni ustawodawcze, Pal. 1993, Nr 5–6; *tenże*, O przenoszeniu poglądów teoretycznych do przepisów karnych, w: *W. Górowski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk, Warszawa 2013; *tenże*, O tak zwanej kryminalizacji faktycznej, Pal. 2014, Nr 9; *tenże*, O ustawowym zagrożeniu karą w kontekście ujęcia znamion przestępstwa – po raz drugi, w: *A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska* (red.), Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego, Warszawa 2013; *tenże*, Ostatnie nowelizacje kodeksu karnego w świetle zasady określoności przestępstwa, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym, Ann. UMCS Sectio G Ius 2013, t. LX, Nr 2; *tenże*, Pozaustawowe źródła znaczenia zapisu karnego, w: *L. Leszczyński, E. Skrzętowicz, Z. Holda* (red.), W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska, Lublin 2005; *tenże*, Problem tzw. wyroków interpretacyjnych Trybunału Konstytucyjnego, w: *P. Winczorek* (red.), Teoria i praktyka wykładni prawa. Materiały konferencyjne, Warszawa 2005; *tenże*, Subsydiarność prawa karnego oraz in dubio pro libertate – jako zasady kryminalizacji, PiP 1989, Nr 12; *tenże*, Typowe zakłócenia funkcji zasady nullum crimen sine lege, SI 1982, Nr 10; *tenże*, Zagadnienia internacjonalizacji odpowiedzialności karnej za przestępstwa popełnione za granicą, Warszawa 1979; *tenże*,

Zagadnienia odpowiedzialności karnej za zbrodnie stalinowskie, PPK 1992, Nr 6; *tenże*, Zagadnienia teorii kryminalizacji, Warszawa 1990; *tenże*, Zarys prawa karnego międzynarodowego, Warszawa 1985; *tenże*, Zasada nullum crimen sine lege certa we współczesnym polskim prawie karnym, w: A. *Debiński i in.* (red.), *Hominum causa omne ius constitutum est*. Księga jubileuszowa ku czci Profesor Alicji Grześkowiak, Lublin 2006; *tenże*, Zasady obowiązywania ustawy. O reformie prawa karnego, Pał. 1996, Nr 3-4; P. *Gensikowski*, A. *Marek*, Konstrukcja czynów współukaranych i jej implikacje praktyczne, Prok. i Pr. 2004, Nr 1; J. *Giezek*, Kilka uwag o ujęciu nieumyślności w nowym kodeksie karnym, NKPK 1998, t. 2; *tenże*, Narażenie na niebezpieczeństwo oraz jego znaczenie w konstrukcji czynu zabronionego, AUWr PPIA 2002, Nr 50; *tenże*, Naruszenie obowiązku ostrożności jako przesłanka urzeczywistnienia znamion przestępstwa nieumyślnego, PiP 1992, Nr 1; *tenże*, O tendencjach do subiektywizowania bezprawności oraz obiektywizowania winy we współczesnym prawie karnym, w: Z. *Sienkiewicz* (red.), Wybrane zagadnienia reformy prawa karnego, Wrocław 1997; *tenże*, „Przewidywalność” jako kryterium przypisania czynu zabronionego a tzw. „wiedza szczególna” jego sprawcy, w: Z. *Jędrzejewski*, M. *Królikowski*, Z. *Wiernikowski*, S. *Żółtek* (red.), Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego, Warszawa 2014; *tenże*, Przewidywanie czynu zabronionego oraz zamiar jego uniknięcia jako podmiotowe elementy świadomej nieumyślności, w: A. *Adamski*, J. *Bojarski*, P. *Chrzczonowicz*, M. *Leciak* (red.), Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara, t. I, Toruń 2012; *tenże*, Przyczynowość hipotetyczna a prawnokarne przypisanie skutku, PPK 1992, Nr 7; *tenże*, Przyczynowość i przypisanie skutku w prawie karnym, Wrocław 1994; *tenże*, Świadomość sprawcy czynu zabronionego, LEX/el. 2013; *tenże*, Tożsamość czynu jako podstawa różnicowania mechanizmów redukujących odpowiedzialność karną, NKPK, t. XLIII, Wrocław 2017; *tenże*, w: *Dębski* (red.), System, t. 3, 2012; *tenże*, Zbieg przepisów a konstrukcja przestępstwa ciągłego, w: J. *Majewski* (red.), Zbieg przepisów oraz zbieg przestępstw w polskim prawie karnym, Toruń 2006; *tenże*, „Zezwolenie” na naruszenie dobra prawnego – negatywne znamię typu czy okoliczność kontratypowa, w: *L. Pohl* (red.), Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca, Poznań 2009; *tenże*, Zgodnie z prawem zachowanie alternatywne jako kryterium przypisania skutku, KPP 2004, Nr 4; *tenże*, Znaczenie testu warunku sine qua non przy wyjaśnianiu przyczynowości. W odpowiedzi Jubilatowi, w: J. *Giezek* (red.), Przestępstwo, kara, polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka, Kraków 2006; J. *Giezek*, P. *Kardas*, Nowe uregulowania ciągłości popełnienia przestępstwa i wyrokowania (art. 12 § 2 Kodeksu karnego i art. 10a Kodeksu wykroczeń), Pał. 2019, Nr 1-2; J. *Giezek*, P. *Kardas* (red.), Obiektywne i subiektywne przypisanie odpowiedzialności karnej, WK 2016; W. *Gontarski*, Sprawca nieumyślny a sprawca przypadkowy, w: W. *Cieślak*, S. *Steinborn* (red.), Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja, Warszawa 2013; P. *Góralski*, Związek przyczynowy w prawie karnym na tle orzecznictwa sądowego, Prok. i Pr. 2009, Nr 6; *tenże*, Środki zabezpieczające a zasada lex severior retro non agit, Jus Novum 2014, Nr 1; *tenże*, Kwestia dopuszczalności stosowania środków zabezpieczających w stosunku do nieletnich sprawców czynów karalnych, cz. II, NKPK 2016, t. XXXIX; M. *Górczak*, Wymiar kary w ramach kumulatywnej kwalifikacji – trudne spojrzenie na pozorną oczywistość, CZPKiNP 2010, Nr 1; P. *Górecki*, S. *Stachowiak*, Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz, Warszawa 2007; O. *Górniok*, Funkcje rozróżnienia między bezprawnością (okolicznościami wyłączającymi bezprawność) a winą (okolicznościami wyłączającymi winę), w: G. *Rejman i in.* (red.), Problemy prawa i procesu karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Alfreda Kaftala, Warszawa 2008; *taż*, Znaczenie subsydiarności prawa karnego w jego interpretacji, PiP 2007, Nr 5; W. *Górowski*, Subiektywne elementy odpowiedzialności karnej – kilka uwag o charakterze ogólnym, w: P. *Kardas*, T. *Sroka*, W. *Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; P.J. *Grabowski*, W sprawie zakresu temporalnego obowiązywania prawa, PiP 2004, Nr 5; J. *Grajewski*, Zbieg przepisów ustawy a ściganie na wniosek, NP 1983, Nr 2; K. *Gromek*, Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Warszawa 2004; R. *Grupiński*, Zmiana przepisów o przedawnieniu karalności w świetle zasady lex retro non agit, w: A.J. *Szwarc* (red.), Rozważania o prawie karnym. Księga pamiątkowa z okazji siedemdziesięciolecia urodzin Profesora Aleksandra Ratajczaka, Poznań 1999; D. *Gruszecka*, Tendencje prywatyzacji prawa karnego a ujmowanie społecznej szkodliwości jako podstawy kryminalizacji, NKPK 2017, t. XXXXIII; M. *Grzesik*, Czyn ciągły i inne mechanizmy redukcyjne w przypadku jednoczynowego zbiegu przestępstwa z wykroczeniem, CZPKiNP 2019, Nr 4; A. *Grześkowiak*, Funkcja karząca prawa karnego na tle polskiego prawa karnego, w: J. *Kulesza*, A. *Liszowska* (red.), Pro dignitate legis et maiestate iustitiae. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Witolda Kuleszy, Łódź 2020; *taż*, Funkcje prawa nieletnich, w: P. *Hofmański*, S. *Waltoś* (red.), W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej, Warszawa 2009; *taż*, Kara śmierci w polskim prawie karnym, Toruń, 1978; *taż*, Kara śmierci, w: *Melezini* (red.), System, t. 6, 2016; *taż*, Koncepcje prawa nieletnich, w: T. *Bojarski i in.* (red.), Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich, Lublin 2008; *taż*, Model ustawowej polityki karnej na tle projektów zmian kodeksu karnego, w: D. *Kala*, I. *Zgoliński* (red.),

Reforma prawa karnego materialnego i procesowego z 2015 r. Wybrane zagadnienia, Warszawa 2015; *taż*, Nullum crimen, nulla poena sine lege anteriori, w: R. Wieruszewski (red.), Prawa człowieka. Model prawny, Wrocław 1991; *taż*, Odpowiedzialność karna nieletniego na podstawie art. 9 § 2 k.k. Oceny i propozycje zmian, PiP 1982, Nr 1–2; *taż*, Odpowiedzialność karna za zbrodnie komunistyczne według polskiego prawa karnego, w: L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska (red.), Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin, Warszawa 2005; *taż*, Pojęcie dziecka w prawie karnym, w: A. Grześkowiak, I. Zgoliński (red.), Prawo karne w ochronie praw dziecka, Bydgoszcz 2018; *taż*, Postępowanie w sprawach nieletnich. Polskie prawo nieletnich, Toruń 1986; *taż*, Prawo karne wartości. Wybrane problemy, w: P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *taż*, Wybrane problemy reformy prawa nieletnich w Polsce, w: J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, J. Skupiński (red.), Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze. Księga pamiątkowa Profesor Barbary Kunickiej-Michalskiej, Warszawa 2008; *taż*, Zasada nullum crimen sine lege scripta na tle funkcji gwarancyjnej prawa karnego w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego, w: Z. Jędrzejewski, M. Królikowski, Z. Wiernikowski, S. Żółtek (red.), Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego, Warszawa 2014; A. Grześkowiak, K. Grześkowiak-Gracz, Analiza zamiaru ewentualnego na przykładzie jednej sprawy, Pal. 2010, Nr 1–2; E. Grzęda, W kwestii propozycji nowelizacji nieumyślności w kodeksie karnym, Prok. i Pr. 2016, Nr 7–8; M. Grzybowski, Konstytucyjne ujęcie odpowiedzialności karnej (uwagi na marginesie wykładni art. 42 ust. 1 Konstytucji RP), w: P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; E.M. Guzik-Makaruk, Kilka uwag na tle kompensacyjnej funkcji prawa karnego, NKPK 2017, t. XXXIII; R.G. Hałas, Kara śmierci względem nieletnich, w: P. Hofmański, S. Waltoś (red.), W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcył-Wolskiej, Warszawa 2009; *tenże*, Odpowiedzialność karna nieletniego na tle kodeksu karnego z 1997 roku, Lublin 2006; *tenże*, Orzekanie środków karnych wobec nieletniego, w: A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza, Lublin 2002; G. Harasimiak, Nietelni sprawcy czynów zabronionych – winni czy ofiary w polskim modelu postępowania z nieletnimi, w: L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska (red.), Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin, Warszawa 2005; P. Hofmański, Konwencja Europejska a prawo karne, Toruń 1995; *tenże*, Recenzja pracy: W. Czapliński, A. Wyróżumska, Sędzia krajowy wobec prawa międzynarodowego, Warszawa 2001, PiP 2002, Nr 5; *tenże*, Zasada humanizmu w prawie karnym, w: W. Cieślak, S. Steinborn (red.), Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja, Warszawa 2013; B. Hołyst, Internet jako miejsce zdarzenia, Prok. i Pr. 2009, Nr 4; E. Hryniewicz, Skutek w prawie karnym, Prok. i Pr. 2013, Nr 7–8; E. Hryniewicz-Lach, Kara kryminalna w świetle konstytucji RP, Warszawa 2015; *taż*, Obiektywny warunek odpowiedzialności karnej w polskim prawie, PiP 2017, Nr 1; K. Indeck, Zasada nullum crimen sine lege w prawie karnym międzynarodowym, w: L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska (red.), Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin, Warszawa 2005; P. Jakubski, Materialny element przestępstwa i jego znaczenie dla wyłączenia przestępności konkretnego czynu zabronionego, Prok. i Pr. 2000, Nr 12; *tenże*, Urojenie zniżenia kontraktu a problem struktury przestępstwa, w: L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska (red.), Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin, Warszawa 2005; *tenże*, Wina i jej stopniowalność na tle kodeksu karnego, Prok. i Pr. 1999, Nr 4; B. Janiszewski, Humanitaryzm jako zasada sądowego wymiaru kary, w: B. Janiszewski (red.), Nauka wobec współczesnych zagadnień prawa karnego w Polsce. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Aleksandrowi Tobisowi, Poznań 2004; I. Jankowska-Prochot, Definicja przestępstwa i jego klasyfikacja w polskim oraz irlandzkim prawie karnym, Prok. i Pr. 2018, Nr 10; A. Jasiński, Czyn jako źródło obowiązków gwaranta – przegląd stanowisk, WPP 2016, Nr 2; A. Jezusek, Glosa do post. SN z 15.2.2012 r., II KK 193/11, PS 2104, Nr 3; *tenże*, „Domniemanie winy” w prawie karnym materialnym a procesowe domniemanie niewinności, RPEiS 2016, Nr 2; Z. Jędrzejewski, Artykuł 28 § 1 k.k. po nowelizacji z dnia 20 lutego 2015 r. Uwagi na temat konieczności oddzielenia strony podmiotowej czynu zabronionego od winy, SI 2016, Nr 65; *tenże*, Bezprawie usiłowania nieudolnego, Warszawa 2000; *tenże*, Bezprawność jako element przestępności czynu. Studium na temat struktury przestępstwa, Warszawa 2009; *tenże*, Urojenie zniżenia kontraktu a problem struktury przestępstwa, w: L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska (red.), Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin, Warszawa 2005; *tenże*, Usiłowanie z zamiarem ewentualnym. Przyczynek do nauki o tzw. podwójnym usytuowaniu zamiaru, PiP 2003, Nr 8; *tenże*, Uwagi o pojęciu przestępstwa w projekcie kodeksu karnego, PiP 1993, Nr 10; *tenże*, Zgoda dysponenta dobrem a struktura przestępstwa, Prok. i Pr. 2008, Nr 5; T. Kaczmarek, Kryminalnopolityczne założenia nowego kodeksu karnego, NKPK 1997, t. 1; *tenże*, Wybrane aspekty ontologicznych i normatywnych podstaw przypisania skutku, KPP 2004, Nr 4;

tenże, Kryteria obiektywnego przypisania skutku jako problem kodyfikacyjny, w: A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (red.), Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara, t. I, Toruń 2012; *tenże*, Kryteria obiektywnego przypisania skutku jako problem kodyfikacyjny (głos przeciwko ich ustawowej regulacji), w: J. Giezek, O. Kardas (red.), Obiektywne oraz subiektywne przypisanie odpowiedzialności karnej, LEX/el. 2016; *tenże*, Materialna treść przestępstwa jako problem kodyfikacyjny, w: A.J. Szwarc (red.), Rozważania o prawie karnym. Księga pamiątkowa z okazji siedemdziesięciolecia urodzin Profesora Aleksandra Ratajczaka, Poznań 1999; *tenże*, Materialne objaśnianie przestępstwa (antecedencje historyczne), w: P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, O bezprawności i strukturze przestępstwa (wokół książki Zbigniewa Jędrzejewskiego), PiP 2010, Nr 7; *tenże*, O metodologicznej użyteczności testu warunku sine qua non w objaśnianiu przyczynowości, w: A. Łopatka, B. Kumicka-Michalska, S. Kiewlicz (red.), Prawo, społeczeństwo, jednostka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Kubickiemu, Warszawa 2003; *tenże*, O tzw. okolicznościach „wyłączających” bezprawność czynu, PiP 2008, Nr 10; *tenże*, O ustawowych znamionach typu czynu zabronionego (wokół książki Sławomira Żółtka) PiP 2020, Nr 3; *tenże*, Paradygmat naruszenia (zagrożenia) dobra prawnego jako aksjologiczna podstawa kryminalizacji, w: Z. Jędrzejewski, M. Królikowski, Z. Wiernikowski, S. Żółtek (red.), Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego, Warszawa 2014; *tenże*, Psychologiczne i ustawowe kryteria odróżniania nieletnich od dorosłych w polskim prawie karnym, NP 1990, Nr 1–3; *tenże*, Sporne problemy umyślności, w: J. Majewski (red.), Umyślność i jej formy. Pokłosie VII Bielańskiego Kolokwium Karnistycznego. Referaty i dyskusja, Toruń 2011; *tenże*, Spory wokół pojęcia czynu i ich znaczenie dla systemowego objaśniania struktury przestępstwa, w: Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll (red.), Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały, Kraków 1994; *tenże*, Spory wokół pojęcia winy w prawie karnym, w: L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda (red.), W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska, Lublin 2005; T. Kaczmarek, J. Giezek, O subiektywnym przypisaniu nieświadomego przestępstwa nieumyślnego, w: T. Kaczmarek (red.), Teoretyczne problemy odpowiedzialności karnej w polskim oraz niemieckim prawie karnym, Wrocław 1990; A. Kafiał, Przesłębstwo ciągłe w polskim prawie karnym, Warszawa 1985; J. Kalandyk, Głosa do wyr. SA w Poznaniu z 13.12.2012 r., II AKa 256/12, CzPKiNP 2014, Nr 2; A.M. Kania, Zasada humanitaryzmu w kontekście unormowań prawno Karnych, NKPK 2010, t. 26; P. Kardas, Dozwolone ryzyko sportowe – pozaustawowy kontrakt czy element precyzujący płaszczyznę bezprawności?, PS 2009, Nr 1; *tenże*, Kilka uwag o znaczeniu zmiany normatywnej dla zakresu penalizacji w kontekście zasad intertemporalnych, w: A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (red.), Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara, t. I, Toruń 2012; *tenże*, Problem usprawiedliwienia błędu a podstawy wyłączenia winy, w: J. Majewski (red.), Okoliczności wyłączające winę. Materiały VI Bielańskiego Kolokwium Karnistycznego, Toruń 2010; *tenże*, Okoliczności wyłączające przestępność lub karalność zachowania a konstrukcja czynu ciągłego, Prok. i Pr. 2008, Nr 1; *tenże*, O podstawach odpowiedzialności nieletnich na zasadach określonych w Kodeksie karnym. Uwagi na tle sporów dotyczących wymierzenia nieletniemu kary, w: P. Hofmański, S. Waltoś (red.), W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcył-Wolskiej, Warszawa 2009; *tenże*, Problem zbiegu przepisów ustawy karnej a różne postaci współdziałania, Prok. i Pr. 2005, Nr 7–8; *tenże*, Przesłębstwo ciągłe – czyn ciągły, pomijalny czy realny zbieg przestępstw?, PiP 1997, Nr 4; *tenże*, Przesłębstwo ciągłe w prawie karnym materialnym. Analiza konstrukcji modelowych na tle pojęcia czynu, zbiegu przepisów i zbiegu przestępstw, Kraków 1999; *tenże*, Przypisanie skutku przy przestępnym współdziałaniu, KPP 2004, Nr 4; *tenże*, Res iudicata a konstrukcja czynu ciągłego, CzPKiNP 2007, Nr 2; *tenże*, Rola i znaczenie wykładni prowsplótnowej w procesie dekodowania norm prawa karnego. Uwagi na marginesie uchwały Sądu Najwyższego z 3 marca 2009 r. (I KZP 30/08), CzPKiNP 2009, Nr 2; *tenże*, Teoretyczne podstawy odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie, Kraków 2001; *tenże*, Zasady odpowiedzialności za przestępstwo popełnione w warunkach ciągłości w świetle regulacji nowego polskiego Kodeksu karnego z 1997 r., CzPKiNP 1999, Nr 1; *tenże*, Zbieg przepisów ustawy w prawie karnym. Analiza teoretyczna, Warszawa 2011; P. Kardas, J. Majewski, Kilka uwag o kwestii tzw. rzeczywistego zbiegu przepisów ustawy w prawie karnym i sposobach jej rozstrzygania, w: Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll (red.), Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały, Kraków 1994; *ciż*, O dwóch znaczeniach winy w prawie karnym, PiP 1993, Nr 10; P. Kardas, A. Kardas, Zasada równości w prawie karnym (zarys problematyki), CzPKiNP 2019, Nr 1; M. Kaszubowicz, Obiektywne przypisanie skutku w wypadkach drogowych w orzecznictwie Sądu Najwyższego, Prok. i Pr. 2016 Nr 2; M. Kliš, Źródła obowiązku gwaranta w polskim prawie karnym, CzPKiNP 1999, Nr 2; J. Kochanowski, Redukcja odpowiedzialności karnej. Analiza i ocena założeń Kodeksu karnego z 1997 r. na tle innych polskich kodyfikacji karnych, Warszawa 2000; *tenże*, Standard „rozsądnego człowieka” w prawie karnym, SI 1991, Nr 20; *tenże*, Subiektywne granice sprawstwa i odpowiedzialności karnej, Warszawa 1985; *tenże*, Z zagadnień ogłoszenia ustawy

karny, SI 1991, Nr 19; *H. Kolakowska-Przełomiec, D. Wójcik*, Idee Konwencji Praw Dziecka a ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, w: *J. Bińczycka* (red.), *Prawa dziecka. Deklaracje i rzeczywistość*, Kraków 1993; *V. Konarska-Wrzošek*, Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym, Toruń 2002; *taż*, Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce, Warszawa 2013; *taż*, Rozważania de lege ferenda w kwestii wieku odpowiedzialności karnej i systemu postępowania z nieletnimi, w: *L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska* (red.), *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin*, Warszawa 2005; *taż*, Nowe przepisy intertemporalne – wątpliwości i trudności w ich praktycznym stosowaniu, w: *M. Bojarski, J. Brzezińska, K. Łuczarcz* (red.), *Problemy współczesnego prawa karnego i polityki kryminalnej. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Sienkiewicz*, Wrocław 2015; *P. Konieczniak*, Czyn jako podstawa odpowiedzialności w prawie karnym, Kraków 2002; *tenże*, O nowelizacji do której nie doszło, czyli blaski i cienie obiektywnego przypisania skutku, *Zmiany kodeksu karnego z 2015 r. Wybrane zagadnienia*, SI 2016, t. 65; *A. Kopeć*, Próba ustalenia kryterium rozgraniczającego zamiar ewentualny od innych postaci strony podmiotowej czynu, *WPP* 1992, Nr 1–2; *M. Korcyl-Wolska*, Postępowanie w sprawach nieletnich, Warszawa 2008; *J. Kosonoga-Zygmunt*, Źródła prawno-karnego obowiązku przeszkodzenia samobójstwu, *Ius Novum* 2014, Nr 4; *J. Kostarczyk-Gryszka*, Kumulatywny zbieg przepisów ustawy określających przestępstwo umyślne oraz przestępstwo nieumyślne, *PiP* 1973, Nr 4; *taż*, Problemy prawa karnego międzyczasowego, *NP* 1970, Nr 9; *A. Kotowski*, Pojęcie jednoznaczności wykładni prawa w świetle badań orzecznictwa Izby Karnej Sądu Najwyższego, *Prok. i Pr.* 2016, Nr 7–8; *M. Kowalewska*, Zamiar ewentualny w świetle psychologii, *Poznań* 2013, <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspsui/bitstream/10593/11689/1/Magdalena%20Kowalewska%20-%20Zamiar%20ewentualny%20w%20C5%9Bwietle%20psychologii.pdf>; *M. Kowalewska-Lukuć*, Głosa do wyr. SN z 8.2.2017 r., III KK 226/16, *Prawo w Działaniu. Sprawy karne* 2017, Nr 30; *taż*, Wina w prawie karnym, Warszawa 2019; *M. Kowalewska-Lukuć, E. Pohl*, Umyślność w prawie karnym i psychologii (artykuł recenzyjny), *PiP* 2016, Nr 12; *W. Kozielewicz*, Kilka uwag o wpływie doktryny prawa karnego i orzecznictwa sądowego na zmiany w prawie karnym na przykładzie pomysłu wprowadzenia do kodeksu karnego konstrukcji tzw. obiektywnego przypisania, w: *D. Kala, I. Zgoliński* (red.), *Reforma prawa karnego materialnego i procesowego z 2015 r. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2015; *I. Kozłowska-Miś*, Głosa do wyr. SN(7) z 15.2.1991 r., WRN 195/90, *OSP* 1992, Nr 11–12; *K. Krajewski*, Zasada humanizmu a współczesne tendencje polityki kryminalnej, w: *J. Giezek* (red.), *Przestępstwo, kara, polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, Kraków 2006; *S. Krajnik*, Przesłanki odpowiedzialności w prawie karnym, Toruń 2010; *M. Król-Bogomiłska*, „Formy winy” w prawie karnym w świetle psychologii, Warszawa 1991; *taż*, Konstrukcja tzw. zamiaru ewentualnego w prawie karnym, SI 1991, Nr 20; *taż*, Odpowiedzialność karna osób prawnych i jej zakamuflowane formy w polskim prawie, w: *L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska* (red.), *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin*, Warszawa 2005; *taż*, Psychologiczne przesłanki odpowiedzialności karnej za przestępstwa z zapomnienia, *PiP* 1976, Nr 12; *M. Królikowski*, Dziedzictwo teorii subiektywizmu niebezpieczeństwa sprawcy w prawie karnym, w: *L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska* (red.), *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin*, Warszawa 2005; *tenże*, O dopuszczalności retroaktywnego stosowania wykładni w prawie karnym (przypadek tak zwanych strzelców przy murze berlińskim), w: *P. Winczorek* (red.), *Teoria i praktyka wykładni prawa. Materiały konferencyjne*, Warszawa 2005; *tenże*, Odpowiedzialność za przestępstwo skutkowe popełnione przez zaniechanie – glosa – V KK 375/04, *MoP* 2006, Nr 3; *tenże*, O granicach zasady *lex severior retro non agit* w prawie karnym. Na marginesie książki J. Zajadło „Odpowiedzialność za mur. Procesy strzelców przy murze berlińskim”. Artykuł recenzyjny, *ZP UKSW* 2004, Nr 4.1; *tenże*, Problem „prawa karnego międzynarodowego”, *KPP* 2007, Nr 3; *tenże*, Problemy wykładni w prawie karnym, *EP* 2007, Nr 12; *tenże*, Sprawiedliwość karania w społeczeństwach liberalnych. Zasada proporcjonalności, Warszawa 2005; *tenże*, Sprawiedliwość retributywna wobec sprawiedliwości naprawczej, *Ius et Lex* 2006, Nr 1; *M. Królikowski, M. Mickiewicz*, Przesłanka czasu w kontekście jedności oraz wielości przestępstw. Komentarz do postanowienia SN z 26.4.2017 r., I KZP 1/17, *Ius Focus* 2017, *Legalis*; *M. Królikowski, P. Wiliński, J. Izdorzeczyk*, Podstawy prawa karnego międzynarodowego, Warszawa 2008; *A. Krzywoń*, Konstytucyjna zasada wyłączności ustawy wobec możliwości jej realizacji we współczesnym systemie źródeł prawa, *PL* 2014, Nr 2; *R. Kubiak*, Kontratyp dozwolonego eksperymentu w świetle teorii kolizji dóbr i opłacalności społecznej, *PiP* 2005, Nr 12; *tenże*, Zbieg kontratypu dozwolonego eksperymentu z innymi okolicznościami wyłączającymi bezprawność, *PiP* 2002, Nr 11; *L. Kubicki*, Przestępstwo popełnione przez zaniechanie. Zagadnienia podstawowe, Warszawa 1975; *L. Kubicki, B. Kunicka-Michalska*, Zasady odpowiedzialności karnej w prawie polskim w świetle międzynarodowych standardów praw człowieka, w: *J. Skupiński* (red.), *Standardy praw człowieka a polskie prawo karne*, Warszawa 1995; *Z. Kukula*, Czyn ciągły w świetle praktyki orzeczniczej, *WPP* 2014, Nr 4; *J. Kulesza*, Głosa do post. SA w Warszawie z 23.10.1998 r., II AKz 470/98, *Pal.* 2000, Nr 11–12; *tenże*, Głosa do wyr. SN z 27.9.2010 r., V KK 34/10,

PiP 2011, Nr 7–8; *tenże*, Glosa do postanowienia SN z dnia 29 czerwca 2010 r., I KZP 7/10, Prok. i Pr. 2011, Nr 6; *tenże*, O odpowiedzialności karnej gwaranta za nieudzielenie pomocy (art. 162 k.k.), PiP 2006, Nr 9; *tenże*, Problemy teorii kryminalizacji. Studium z zakresu prawa karnego i konstytucyjnego, Łódź 2017; *tenże*, Społeczne niebezpieczeństwo czynu jako warunek kryminalizacji, NKPK 2017, t. 43; *M. Kulik*, Czy nieletni może odpowiadać karnie za niewykonawcze postaci współdziałania przestępnego oraz formy stadialne poprzedzające dokonanie?, SP 2016, Nr 4; *S. Kulmaczewski*, Problematyka pojęcia czynu zabronionego w prawie karnym – wprowadzenie, EP 2013, Nr 4; *B. Kunicka-Michalska*, Zasada nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege w projekcie Kodeksu karnego w świetle norm międzynarodowych, w: *S. Waltoś i in.* (red.), Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka, Kraków 1993; *taż*, Z problematyki społecznej szkodliwości czynu, PPK 1998, Nr 18; *J. Lachowski*, Czy konsekwentnie oddzielono stronę podmiotową od winy w kodeksie karnym 1997 r.?, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, Glosa do uchwały SN(7) z 20.9.2018 r., I KZP 7/18, OSP 2019, Nr 6; *tenże*, Ocena projektowanych zmian art. 9 k.k., PiP 2014, Nr 1; *tenże*, Przejawy obiektywizacji odpowiedzialności karnej w k.k. z 1997 r., SP 2006, Nr 1; *M. Lipczyńska*, Aspekty proceduralne zbiegu realnego i kumulatywnego, PiP 1979, Nr 7; *K. Lipiński*, Strona podmiotowa pomocnictwa do czynu zabronionego z zamiarem wyłączenie zamiarem bezpośrednim, CzPKiNP 2017, z. 2; *A. Liszewska*, Strona podmiotowa czynu i wina a niepoczytalność, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *M.J. Lubelski*, Czy karanie może być humanistyczne?, w: *W. Cieślak, S. Steinborn* (red.), Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja, Warszawa 2013; *tenże*, Kwestia odwołań do konstytucyjnej zasady proporcjonalności przy stanowieniu i wykładni norm prawa karnego, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, O pilnej potrzebie podniesienia granicy wieku pełnej odpowiedzialności karnej, Arch. Krym. 2007–2008, t. XXIX–XXX; *tenże*, Zagadnienia stykowe k.k. i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 10 § 2, art. 10 § 3, art. 10 § 4, art. 38 § 3, art. 1 § 3 k.k.), w: *T. Bojarski, E. Skrętowicz* (red.), Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Lublin 2001; *tenże*, Odpowiedzialność karna nieletnich, w: *P. Hofmański, K. Zgrzyzek* (red.), Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga ku czci Profesora K. Marszała, Katowice 2003; *tenże*, Glosa do postanowienia SN z 18.7.2001 r., IV KKN 205/01, PiP 2002, Nr 5; *S. Łagodziński*, Przestępstwo ciągłe, ciąg przestępstw – realizm czy fikcja w prawie karnym, Prok. i Pr. 2000, Nr 10; *tenże*, Przestępstwo nieumyślnego spowodowania śmierci człowieka (art. 155 k.k.). Rozważania teoretyczne i praktyka ścigania, Prok. i Pr. 2014, Nr 7–8; *tenże*, Esej o nowelizacji kodeksu karnego, Prok. i Pr. 2016, Nr 1; *J. Majewski*, Czy wolno wymierzać nieletniemu karę 25 lat pozbawienia wolności?, w: *V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz* (red.), Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi, Warszawa 2010; *tenże*, Czy znamię podmiotowe (subiektywne) jest jedną z cech konstytutywnych kontratyptu?, w: *J. Majewski* (red.), Okoliczności wyłączające bezprawność czynu, Toruń 2008; *tenże*, Glosa do wyr. SN z 8.3.2000 r., III KKN 231/98, OSP 2001, Nr 10; *tenże*, Koncepcje obiektywnej przypisywalności skutku – żywotność i znaczenie we współczesnej polskiej nauce prawa karnego oraz wpływ na praktykę wymiaru sprawiedliwości w Polsce, w: *J. Giezek, O. Kardas* (red.), Obiektywne oraz subiektywne przypisanie odpowiedzialności karnej, LEX/el. 2016; *tenże*, Materialny element przestępstwa w projekcie kodeksu karnego, PS 1996, Nr 6; *tenże*, O dwóch „wykładniowych” formach naruszenia zasady nullum crimen sine lege poenali anteriori na przykładzie jednego orzeczenia, w: *J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, J. Skupiński* (red.), Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze. Księga pamiątkowa Profesor Barbary Kunickiej-Michalskiej, Warszawa 2008; *tenże*, Określenie umyślności w projekcie kodeksu karnego na tle obowiązujących przepisów, WPP 1996, Nr 1; *tenże*, O pozaustawowym domniemaniu umyślności oraz jego szkodliwości, w: *J. Majewski* (red.), Umyślność i jej formy. Pokłosie VII Bielańskiego Kolokwium Karnistycznego. Referaty i dyskusja, Toruń 2011; *tenże*, O pożytkach i szkodach dotychczasowych dociekań nad problematyką źródeł obowiązku gwaranta, KPP 2004, Nr 4; *tenże*, O wybranych pojęciach odpowiedzialności karnej, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, Prawnokarne przypisywanie skutku przy zaniechaniu. Zagadnienia węzłowe, Kraków 1997; *tenże*, Tak zwana kolizja obowiązków w prawie karnym, Warszawa 2002; *tenże*, „Ten sam czyn” jako jedna z przesłanek kumulatywnej kwalifikacji, w: *J. Majewski* (red.), Zbieg przepisów oraz zbieg przestępstw w polskim prawie karnym, Toruń 2006; *tenże*, Wpływ kontrawencjonalizacji na sytuację prawną osoby prawomocnie skazanej, w: *L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Holda* (red.), W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska, Lublin 2005; *tenże*, Zmiana ustawy karnej w czasie popełnienia czynu zabronionego, Pal. 2003, Nr 9–10; *tenże*, Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015, Warszawa 2015; *tenże*, Czas popełnienia przestępstwa. Wybrane zagadnienia definicyjne, w: *J. Warylewski* (red.), Czas i jego znaczenie w prawie karnym, Gdańsk 2010; *J. Majewski, P. Kardas*, O dwóch znaczeniach winy w prawie karnym, PiP 1993, Nr 10; *A. Malinowski*, Kilka uwag o formalizacji

wnioskowań w trybie analogia iuris i a contrario, *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej* 2017, Nr 2; *M. Matecki*, Głosa do post. SN z 15.2.2012 r., II KK 193/11, *GSP – Prz.Orz.* 2013, Nr 3; *tenże*, Kryteria przypisania zamiaru wynikowego (uwagi na marginesie wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 29 kwietnia 2013 r., II AKA 62/13), *e-Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2013, Nr 19; *tenże*, Między bezprawnością, karalnością i winą (na marginesie art. prof. Zbigniewa Jędrzejewskiego, *CzPKiNM* 2017, z. 3; *tenże*, Umysłność i nieumyślność w projekcie nowelizacji kodeksu karnego (analiza wybranych uwag krytycznych), *Pal.* 2014, Nr 5–6; *tenże*, Z problematyki obiektywnego przypisania skutku (przypadek płonącego anioła), *CzPKiNP* 2013, Nr 2; *M. Maraszek*, Dolna granica wieku odpowiedzialności karnej w prawie polskim, Warszawa 2012; *taż.*, Odpowiedzialność karna nieletnich (art. 10 § 2 KK, art. 13 i 91 u.niel), *PS* 2011, Nr 7–8; *A. Marek*, Czyny współukarane na tle prawnej jedności przestępstwa, w: *J. Majewski* (red.), *Zbieg przepisów oraz zbieg przestępstw w polskim prawie karnym*, Toruń 2006; *tenże*, Ujęcie winy w prawie karnym jako problem kodyfikacyjny, w: *L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda* (red.), *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, Lublin 2005; *tenże*, Uwagi o reformie prawa dotyczącego nieletnich, *Arch. Krym.* 2007–2008, t. XXIX–XXX; *W. Mąciorek*, Czyn ludzki i jego znaczenie w prawie karnym. Zagadnienia podstawowe, Warszawa 1990; *tenże*, Prawo karne: kiedy dochodzi do zbiegu przepisów ustawy, *Rzeczp.* 2007, Nr 69; *tenże*, Problem przestępstw nieumyślnych na tle aktualnych wymagań teorii i praktyki, *Kraków* 1968; *tenże*, Zbieg przepisów ustawy jako problem logiczny i prawny (artykuł napisany dla uczczenia 50-lecia pracy naukowej Profesora Władysława Woltera), *PIP* 1975, Nr 1; *M. Melezini*, Punitywność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku, *Białystok* 2003; *B. Mik*, Charakter prawny odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w świetle ustawy z dnia 28 października 2002 r., *PS* 2003, Nr 7–8; *J. Mikołajewicz*, Prawo intertemporalne. Zagadnienia teoretycznoprawne, Poznań 2000; *J. Mikołajewicz, H. Paluszkiwicz*, Rozstrzygnięcia intertemporalne prawa karnego, w: *J. Mikołajewicz* (red.), *Problematyka intertemporalna w prawie. Zagadnienia podstawowe. Rozstrzygnięcia intertemporalne. Geneza i funkcje*, Warszawa 2015; *E. Morawska*, Zasada lex retro non agit w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, *PS* 2002, Nr 4; *M. Nawrocki*, Czas popełnienia czynu zabronionego w polskim prawie karnym. Podstawowe zagadnienia materialno-prawne, *Szczecin* 2014; *tenże*, Czas popełnienia niejednoznacznych czynów zabronionych de lege lata i de lege ferenda, *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne* 2019, Nr 37; *tenże*, Przestępstwo trwałe w teorii i praktyce, *Prok. i Pr.* 2019, Nr 6; *tenże*, Definicje legalne w kodeksie karnym *PiP* 2017, Nr 9; *tenże*, Miejsce popełnienia czynu zabronionego, Warszawa 2016; *tenże*, Przestępstwa kierunkowe a zamiar niby-ewentualny, *Prok. i Pr.* 2012, Nr 5; *tenże*, Strona podmiotowa przestępstw kierunkowych, *Ius Novum* 2017, Nr 3; *tenże*, Wyłączenie zasady terytorialności w prawie karnym (art. 5 KK) na przykładzie umowy międzynarodowej Polska-NATO (SOFA), w: *K. Flaga-Gieruszyńska, D. Wacinkiewicz, E. Cala-Wacinkiewicz* (red.), *Obywatel – państwo – społeczność międzynarodowa*, Warszawa 2014; *tenże*, Zróżnicowanie karania czynów rozciągniętych w czasie, *PS* 2020, Nr 6; *B. Nita, A.R. Świątowski*, O retroaktywności prawa karnego (uwagi polemiczne na tle artykułu W. Wróbla), *PS* 1994, Nr 3; *ciż.*, Zakaz łącznego stosowania przepisów ustawy nowej oraz ustawy dawnej na tle art. 4 § 1 k.k., *Prok. i Pr.* 2001, Nr 3; *M.A. Nowicki*, Europejska Konwencja Praw Człowieka. Wybór orzecznictwa, Warszawa 1998; *Z. Ostrihanska, D. Wójcik*, Zasady odpowiedzialności nieletnich wobec kodyfikacji karnej, *PIP* 1998, Nr 9–10; *L. Paprzycki*, Ustawa łagodniejsza, lecz kara surowsza, *Rzeczp.* z 21.5.1999 r.; *R. Paprzycki*, Głosa do wyr. SN z 22.9.1999 r., III KKN 195/99, *Pal.* 2000, Nr 2–3; *K. Patora*, Pojęcie „bezprawności” w różnych gałęziach prawa, *Prok. i Pr.* 2018, Nr 10; *W. Patryas*, Interpretacja karnistyczna. Studium metodologiczne, Poznań 1988; *tenże*, Zaniechanie. Próba analizy metodologicznej, Poznań 1993; *K. J. Pawelec*, Głosa do wyroku SN z 8.4.2013 r., II K 206/12, *Prok. i Pr.* 2014, Nr 9; *M. Piech*, O dwóch znaczeniach czynu w kodeksie karnym, *Prok. i Pr.* 2009, Nr 6; *T. Pietrzykowski*, Temporalny zakres obowiązywania prawa, *PiP* 2003, Nr 4; *tenże*, Wsteczne działanie prawa i jego zakaz, *Kraków* 2004; *J. Piórkowska-Flioger*, Wątpliwości dotyczące skutkowego lub bezskutkowego charakteru wybranych typów przestępstw, w: *A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska* (red.), *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, Warszawa 2013; *E. Plebanek*, Karygodność jako element struktury przestępstwa w perspektywie zasady proporcjonalności, w: *T. Dukiet-Nagórska* (red.), *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, Warszawa 2010; *taż.*, Materialne określenie przestępstwa, Warszawa 2009; *L. Pohl*, Struktura normy sankcjonowanej w prawie karnym. Zagadnienia ogólne, Poznań 2007; *tenże*, Ponownie w sprawie zakresu odpowiedzialności karnej osoby nieletniej według Kodeksu karnego z 1997 r. (zagadnienie form popełnienia czynu zabronionego) – uwagi o metodzie rozwiązania problemu, *Prawo w Działaniu, Sprawy Karne* 2018, Nr 35; *tenże*, W sprawie proponowanych zmian części ogólnej kodeksu karnego (zagadnienia wybrane), *PiP* 2013, Nr 8; *tenże*, Zakres odpowiedzialności karnej nieletniego w Kodeksie karnym z 1997 r. (o konieczności pilnej zmiany art. 10 § 2 k.k. – problem form popełnienia czynu zabronionego, *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne* 2017, Nr 30; *tenże*, Zbieg przepisów ustawy i zbieg przestępstw – próba uporządkowania pojęć, *RPEiS* 2005, Nr 1; *J. Potulski*, Ocena stopnia społecznej szkodliwości czynu jako sposób realizacji zasady subsydiarności prawa karnego, *GSP – Prz.Orz.* 2005, Nr 3; *T. Przewalski*, Funkcja czynnika psychicznego w konstrukcji

czynu zabronionego i formach winy, SI 2008, Nr 48; *tenże*, Pojęcie „zgodna” w konstrukcji zamiaru ewentualnego, SI 2008, Nr 49; *tenże*, Psychika, czyn, wina. Wpływ czynnika psychicznego na zachowanie człowieka i jego winę jako podstawę odpowiedzialności karnej, Warszawa 2008; *R. Rabiega*, Kilka refleksji na temat tzw. mieszanej strony podmiotowej w polskim prawie karnym, Ius Novum 2013, Nr 3; *tenże*, O zaniechaniu i usiłowaniu w kontekście mieszanej strony podmiotowej czynu zabronionego pod groźbą kary, Ius Novum 2011, Nr 2; *M. Rams*, Specyfika wykładni prawa karnego w kontekście brzmienia i celu prawa Unii Europejskiej, Warszawa 2016; *G. Rdzanek-Piwowar*, Granice nieletniości w polskim prawie karnym, Arch. Krym. 1993, t. XIX; *G. Rejman*, Teorie i formy winy w prawie karnym, Warszawa 1980; *taż*, Wina w konstrukcji kodeksu karnego z 1997 roku, w: *G. Baltruszajtys* (red.), Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane Profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej, Warszawa 2000; *M. Rodzynkiewicz*, Kilka uwag o relacyjnym ujęciu winy w prawie karnym, RPEiS 2001, Nr 4; *tenże*, Treść pojęcia czynu w prawie karnym jako efekt procedury modelowania, w: *Z. Ćwiągalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll* (red.), Problemy odpowiedzialności karnej, Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały, Kraków 1994; *tenże*, Określenie umyślności i nieumyślności w projekcie kodeksu karnego, PS 1995, Nr 5; *tenże*, Pojęcie winy w prawie karnym – próba analizy krytycznej na tle ujęcia relacyjnego, RPEiS 1992, Nr 3; *tenże*, Pojęcie zaniechania a odpowiedzialność za przestępstwa popełnione przez zaniechanie w projekcie kodeksu karnego, PPKiNP 1994, Nr 11; *tenże*, Próba analizy prawnokarnej konstrukcji umyślności, RPEiS 1990, Nr 3–4; *C. Roxin*, Problematyka obiektywnego przypisania, w: *T. Kaczmarek* (red.), Teoretyczne problemy odpowiedzialności karnej w polskim oraz niemieckim prawie karnym, Wrocław 1990; *A. Rybak*, Niektóre problemy międzyczasowego prawa karnego, Prok. i Pr. 2001, Nr 12; *taż*, O istocie kumulatywnej kwalifikacji przepisów ustawy, Pal. 1999, Nr 9–10; *A. Rychlewska*, Zasada nullum crimen sine lege na tle współczesnej idei państwa prawa, CzPKiNP 2017, z. 3; *I. Rzeplińska*, Nietelni i reakcja na ich czyn, w: *A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak* (red.), Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara, t. I, Toruń 2012; *G. Sidor*, Zatrzymanie osoby przez kapitana statku morskiego, SIL 2014, Nr 21; *Z. Sienkiewicz*, O dyrektywie wymiaru kary wobec nieletnich i młodocianych (uwagi na tle art. 54 § 1 k.k.), w: *J. Skorupka* (red.), Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesora Zofii Świdry, LEX/el. 2009; *taż*, System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim, Wrocław 1989; *O. Sitarz*, Zmiana ustawy karnej w kontekście wyboru zasady intertemporalnej (art. 1 § 1 a art. 4 § 1 k.k.), PS 2015, Nr 3; *A. Skowron*, Głos do wyroku SN z 8.4.2013 r., II K 206/12, LEX/el. 2013; *M. Stawiński*, Intertemporane zagadnienia nowelizacji przepisów o karze łącznej. Wybrane problemy w aspekcie art. 19 ustawy nowelizującej z 20 lutego 2015, Pal. 2015, Nr 7–8; *M. Smarzewski*, O wprowadzeniu humanizmu do kodeksu karnego, Prok. i Pr. 2011, Nr 1; *C. Sońta*, Wina w kodeksie karnym na tle teorii winy, w: *L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Zochowska* (red.), Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin, Warszawa 2005; *tenże*, Wybrane zagadnienia granic wykładni w prawie karnym w świetle zasady nullum crimen sine lege, WPP 2004, Nr 4; *M. Sowa*, Odpowiedzialność karna sprawców przestępstw internetowych, Prok. i Pr. 2002, Nr 4; *A. Spotowski*, O artykule 10 kodeksu karnego po dziesięciu latach obowiązywania – krytycznie, PiP 1979, Nr 10; *tenże*, O nowe ujęcie zbiegu przepisów i przestępstw, PiP 1989, Nr 9; *tenże*, Pomijalny (pozorny) zbieg przepisów ustawy i przestępstw, Warszawa 1976; *T. Sroka*, Odpowiedzialność karna za niewłaściwe leczenie. Problematyka obiektywnego przypisania skutku, Warszawa 2013; *M. Stanowska, A. Walczak-Zochowska, K. Wierzbowski*, Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe, PiP 1983, Nr 6; *B. Stańdo-Kawecka*, Odpowiedzialność karna nieletnich a nowy kodeks karny, Pal. 1998, Nr 9–10; *taż*, Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności, Warszawa 2007; *R.A. Stefański*, Głos do wyroku SN z 8.4.2013 r., II K 206/12, PiP 2014, Nr 11; *tenże*, Kryteria wyboru przepisu przewidującego karę najsurowszą, Prok. i Pr. 2007, Nr 9; *tenże*, Ustawa względniejsza dla sprawcy, Prok. i Pr. 1995, Nr 9; *S. Stomma*, Fikcja winy, PiP 1947, Nr 10; *A. Strzembosz*, Klauzule generalne w projekcie kodeksu karnego (redakcja z grudnia 1991 r.), w: *S. Waltoś i in.* (red.), Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka, Kraków 1993; *B. Sygitt*, Zbrodnia jako kategoria przestępstwa. Studium prawnokarne i polityczno-kryminalne, Toruń 2005; *A.J. Szwarz*, Pojęcie zdolności do ponoszenia odpowiedzialności karnej, w: *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, Wyłączenie odpowiedzialności karnej za wypadki sportowe, w: *J. Majewski* (red.), Okoliczności wyłączające bezprawność czynu, Toruń 2008; *S. Śliwiński*, Polskie prawo karne materialne, Warszawa 1946; *A.R. Światłowski*, Miejsce popełnienia przestępstwa a odpowiedzialność karna – zarys problematyki, MoP 1993, Nr 4; *D. Świecki*, Wina w prawie karnym materialnym i procesowym, Prok. i Pr. 2009, Nr 11–12; *S. Tarapata*, Obiektywna czy subiektywna przewidywalność? Głos w sprawie sporu dotyczącego nieświadomej nieumyślności, CzPKiNP 2015, Nr 1; *tenże*, Głos do wyr. z 8.4.2013 r., II K 206/12, OSP 2014, Nr 6, poz. 63; *tenże*, Głos do wyr. SA w Krakowie z 19.5.2016 r., II AKa 65/16, OSP 2017, Nr 7–8, poz. 80; *M. Tarnawski*, Zagadnienia jedności i wielości przestępstw, Poznań 1977; *D. Tokarczyk*, Spory wokół teorii obiektywnego przypisania skutku w świetle projektu nowelizacji kodeksu karnego,

PiP 2013, Nr 10; *tenże*, Nieumyślność w świetle propozycji nowelizacji kodeksu karnego, Pal. 2014, Nr 1–2; *tenże*, Koncepcja obiektywnego przypisania skutku (uwagi na marginesie postanowienia Sądu Najwyższego) PiP 2015, Nr 4; *M. Tomczyk*, Zasada nullum crimen sine lege certa i jej ograniczenia na tle języka etnicznego, RPEiS 2018, Nr 2; *M. Trafny*, Zasada humanitaryzmu w kodeksie karnym, Prok. i Pr. 2007, Nr 3; *P. Tuleja*, Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy), Kraków 2003; *L. Tyszkiewicz*, O definicji przestępstwa, jej strukturze i elementach, PPK UŚI 1995, Nr 21; *tenże*, Problem istoty winy w projekcie kodeksu karnego z 1994 r. (uwagi krytyczne i wnioski de lege ferenda), PiP 1995, Nr 3; *I. Urbaniak-Mastalerz*, Badanie umyślności przestępstwa składania fałszywych zeznań, w: *E. Pływaczewski, E. Jurgielewicz-Delegacz, D. Dajnowicz-Piesiecka* (red.), Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych, Warszawa 2017; *A. Walczak-Zochowska*, Kilka uwag o kształtowaniu się odpowiedzialności karnej nieletnich w polskim prawie karnym, w: *L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Zochowska* (red.), Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin, Warszawa 2005; *J. Warylewski*, Społeczna szkodliwość czynu w nowym kodeksie karnym – próba określenia, PS 1998, Nr 7–8; *tenże*, Zasada ustawowej określoności przesłanek odpowiedzialności karnej a kontratyby pozaustawowe, w: *J. Majewski* (red.), Okoliczności wyłączające bezprawność czynu, Toruń 2008; *J. Waszczyński*, Jeszcze w sprawie zamiaru ewentualnego, Pal. 1977, Nr 5; *tenże* (red.), Prawo karne w zarysie. Nauka o ustawie karnej i o przestępstwie, Łódź 1979; *tenże*, Wina a prewencyjny aspekt kary, w: *Z. Cwiągalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll* (red.), Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały, Kraków 1994; *A. Wąsek*, Ewolucja karnoprawnego pojęcia winy w powojennej Polsce, w: *T. Bojarski* (red.), Problemy ewolucji prawa karnego, Lublin 1990; *tenże*, Kilka uwag o funkcjonowaniu art. 4 § 1 i 2 kodeksu karnego z 1997 roku, w: *T. Bojarski, E. Gdulewicz, J. Szreniawski* (red.), Konstytucyjny urząd państwa. Księga jubileuszowa Profesora Wiesława Skrzydły, Lublin 2000; *tenże*, Odpowiedzialność karna za nieprzeszkodzenie przestępstwu, Warszawa 1973; *tenże*, Przepis art. 2 kodeksu karnego z 1997 r. na tle prawoporównawczym, w: *A. Łopatka, B. Kunicka-Michalska, S. Kiewlicz* (red.), Prawo, społeczeństwo, jednostka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Kubickiemu, Warszawa 2003; *tenże*, Refleksje nad zagadnieniami tradycji i postępu w polskim prawie karnym, w: *R. Tokarczyk* (red.), Tradycja i postęp w prawie. Zbiór rozpraw, Lublin 1983; *tenże*, W gąszczu problematyki przedawnienia w prawie karnym, w: *P. Hofmański, K. Zgrzyzek* (red.), Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga ku czci Profesora Kazimierza Marszała, Katowice 2003; *P. Wiatrowski*, Dyrektywy interpretacyjne systemowej wykładni przepisów prawa karnego materialnego w orzecznictwie Sądu Najwyższego, CZPKiNP 2009, Nr 2; *P. Wiliński*, Konstytucyjne gwarancje nullum crimen sine lege a przepisy odsyłające w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, w: *A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska* (red.), Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego, Warszawa 2013; *tenże*, Zarys teorii konfliktu w prawie karnym, Warszawa 2020; *J. Wojciechowski*, Odpowiedzialność za „stare” przestępstwa pod rządami nowego Kodeksu karnego, MoP 1997, Nr 12; *J.M. Wojciechowski*, Przepisy karne dotyczące ciszy wyborczej w świetle zasady nullum crimen sine lege, PiP 2017, Nr 8; *W. Wolter*, Dziesiąty rok obowiązywania przepisów artykułu 10 kodeksu karnego, PiP 1979, Nr 5; *tenże*, Kumulatywny zbieg przepisów ustawy, Warszawa 1960; *tenże*, O czynnie jako działaniu i zaniechaniu przestępnym, PiP 1956, Nr 5–6; *tenże*, Prawo karne. Zarys wykładu systematycznego, Warszawa 1947; *tenże*, Reguły wyłączenia wielości ocen w prawie karnym, Warszawa 1961; *tenże*, Uprzywilejowane typy przestępstw, PiP 1976, Nr 1–2; *tenże*, W sprawie tzw. zamiaru ewentualnego, NP 1957, Nr 5; *tenże*, Zarys systemu prawa karnego, Kraków 1933; *tenże*, Z rozważań nad winą nieumyślną, PiP 1962, Nr 5–6; *W. Wróbel*, O definiowaniu retroaktywności w orzeczeniach Trybunału Konstytucyjnego, w: *A. Jankiewicz, J. Trzcinski* (red.), Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Janiny Zakrzewskiej, Warszawa 1996; *tenże*, Prawotwórcze tendencje w orzecznictwie Sądu Najwyższego w sprawach karnych. Mit czy rzeczywistość?, w: *L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda* (red.), W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska, Lublin 2005; *tenże*, Relacyjne i wartościujące ujęcie bezprawności w prawie karnym, PPK 1993, Nr 8; *tenże*, Struktura normatywna przepisu prawa karnego, RPEiS 1993, Nr 3; *tenże*, Wina i zawinienie a strona podmiotowa czynu zabronionego, czyli o potrzebie posługiwania się w prawie karnym pojęciem winy umyślnej i winy nieumyślnej, w: *J. Giezek* (red.), Przestępstwo, kara, polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka, Kraków 2006; *tenże*, Zmiana normatywna i zasady intertemporalne w prawie karnym, Kraków 2003; *tenże*, Z problematyki tak zwanego pozornego zbiegu przepisów ustawy w prawie karnym, w: *J. Majewski* (red.), Zbieg przepisów oraz zbieg przestępstw w polskim prawie karnym, Toruń 2006; *tenże*, Z zagadnień retroaktywności prawa karnego, PS 1993, Nr 4; *Wróbel* (red.), Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz, Kraków 2015; *J. Wyrembak*, Bezprawność jako sprzeczność czynu sprawcy z normą prawną, WPP 2007, Nr 3; *tenże*, Ogólna definicja przestępstwa a opis jego materialnej treści, PiP 1993, Nr 4; *tenże*, Zasada nullum crimen sine lege a wykładnia prawa (ze szczególnym uwzględnieniem pozycji

metody językowej), PS 2009, Nr 1; *tenże*, Zasadnicza wykładnia znamion przestępstw. Pozycja metody językowej oraz rezultatów jej użycia, Warszawa 2009; S. Zabłocki, Zagadnienie przypisywalności skutku w najnowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego, KPP 2004, Nr 4; A. Zachuta, Przesłanie ciągłe – czyn ciągły i ciąg przestępstw, PS 2003, Nr 3; T. Zalasinski, Definiowanie retroaktywności w polskiej doktrynie prawa i orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, PiP 2004, Nr 4; W. Zalewski, Problemy z przypisaniem skutku w polskim prawie karnym, GSP 2003, t. XI; *tenże*, Przesłanie ciągłe de lege lata i de lege ferenda, Prok. i Pr. 2003, Nr 4; *tenże*, Sprawiedliwość naprawcza – początek ewolucji polskiego prawa karnego?, Gdańsk 2006; R. Zawłocki, Karygodność czynu zabronionego jako podstawa proporcjonalnej kary kryminalnej, w: T. Dukiet-Nagórska (red.), Zasada proporcjonalności w prawie karnym, Warszawa 2010; *tenże*, Nieumyślność jako podstawa odpowiedzialności karnej – w poszukiwaniu kompromisu, MoP 2008, Nr 11; *tenże*, O kryteriach oceny społecznej szkodliwości czynu, w: P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. II, Warszawa 2012; *tenże*, O metodzie interpretacji przepisów prawa karnego, RPEiS 2004, Nr 4; *tenże*, Pojęcie i funkcje społecznej szkodliwości czynu w prawie karnym, Warszawa 2007; *tenże*, Społeczna szkodliwość czynu – karnistyczna utopia? (rozważania na kanwie najnowszego orzecznictwa Sądu Najwyższego), w: A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (red.), Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara, t. I, Toruń 2012; *tenże*, Zamiar przestępny sprawcy przestępstwa obrazy uczuć religijnych. Komentarz do uchwały SN z 29.10.2012 r., I KZP 12/12, Ius Focus 2013, Legalis; R. Zawłocki, M. Gałęski, Blankietowe przepisy karne i zasada „nullum crimen sine lege”, Komentarz do wyr. SN z 9.7.2014 r., II KK 154/14, Ius Focus 2014, Legalis; R. Zawłocki, M. Gałęski, Kryteria obiektywnego przypisania dotyczące relacji zachowania sprawcy do zachowań innych osób. Komentarz do wyr. SN z 4.7.2013 r., III KK 33/13, Ius Focus 2014, Legalis; A. Żębik, Czyn jako zachowanie się celowe a problematyka winy, PiP 1970, Nr 2; I. Zgoliński, Kierunki rozwoju polskiego prawa karnego w świetle jego reformy, w: D. Kala, I. Zgoliński (red.), Reforma prawa karnego materialnego i procesowego z 2015 r. Wybrane zagadnienia, Warszawa 2015; *tenże*, Zniesławienie w polskim prawie karnym. Zagadnienia teorii i praktyki, Warszawa 2013; E. Zielińska, Prawo karne jako instrument wdrażania polityki unijnej. Prokuratura Europejska mrzonka czy rzeczywistość, w: Z. Jędrzejewski, M. Królikowski, Z. Wiernikowski, S. Żółtek (red.), Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego, Warszawa 2014; J. Zientek, Karygodność i wina jako przesłanki odpowiedzialności w nowym kodeksie karnym, Prok. i Pr. 1998, Nr 6; *tenże*, Rola stopnia społecznej szkodliwości czynu w nowym kodeksie karnym, Prok. i Pr. 1998, Nr 9; S. Zimmermann-Cychoz, Pozaustawowe znamiona przestępstwa w świetle konstytucyjnej zasady proporcjonalności, w: T. Dukiet-Nagórska (red.), Zasada proporcjonalności w prawie karnym, Warszawa 2010; A. Zoll, Czy nieletniość jest okolicznością wyłączającą winę?, w: P. Hofmański, S. Waltoś (red.), W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Marianny Korcyl-Wolskiej, Warszawa 2009; *tenże*, Głosa do post. SN z 9.3.2006 r., V KK 271/05, OSP 2007, Nr 1; *tenże*, Karalność i karygodność czynu jako odrębne elementy struktury przestępstwa, w: T. Kaczmarek (red.) Teoretyczne problemy odpowiedzialności karnej w polskim i niemieckim prawie karnym, Wrocław 1990; *tenże*, Kontratypy a okoliczności wyłączające bezprawność czynu, w: J. Majewski (red.), Okoliczności wyłączające bezprawność czynu, Toruń 2008; *tenże*, Kwalifikacja prawna czynu i wina niepoczytalnego sprawcy, w: J. Majewski (red.), Okoliczności wyłączające winę, Toruń 2010; *tenże*, Materialne określenie przestępstwa, Prok. i Pr. 1997, Nr 2; *tenże*, Nowa kodyfikacja karna w świetle Konstytucji, CzPKiNP 1997, Nr 2; *tenże*, Nowa kodyfikacja karna w świetle Konstytucji, w: M. Wyrzykowski (red.), Konstytucyjne podstawy systemu prawa, Warszawa 2001; *tenże*, Odpowiedzialność karna lekarza za niepowodzenie w leczeniu, Warszawa 1988; *tenże*, Okoliczności wyłączające bezprawność czynu. Zagadnienia ogólne, Warszawa 1982; *tenże*, O normie prawnej z punktu widzenia prawa karnego, KSP 1990, Nr 23; *tenże*, „Pozaustawowe” okoliczności wyłączające odpowiedzialność karą w świetle konstytucyjnej zasady podziału władzy, w: L. Leszczyński, E. Skretowicz, Z. Holda (red.), W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska, Lublin 2005; *tenże*, Prace nad nowelizacją przepisów części ogólnej kodeksu karnego, PiP 2012, Nr 11; *tenże*, Problemy tzw. przestępstwa ciągłego w propozycjach projektu kodeksu karnego, PS 1994, Nr 3; *tenże*, Typ czynu zabronionego charakteryzującego się nieumyślnością, w: J. Majewski (red.), Nieumyślność. Pokłosie VIII Bieleńskiego Kolokwium Karnistycznego, Toruń 2012; *tenże*, W sprawie kontratypów (polemika), PiP 2009, Nr 4; *tenże*, Zasady odpowiedzialności karnej, w: Nowa kodyfikacja karna, Warszawa 1998, z. 12; *tenże*, Zbieg przepisów określających typy czynów zabronionych o zróżnicowanej stronie podmiotowej, w: J. Majewski (red.), Zbieg przepisów oraz zbieg przestępstw w polskim prawie karnym, Toruń 2006; *tenże*, Znaczenie konstytucyjnej zasady podziału władzy dla prawa karnego materialnego, RPEiS 2006, Nr 2; *tenże*, Zasada określoności czynu zabronionego pod groźbą kary w orzecznictwie trybunału Konstytucyjnego, w: M. Zubik (red.), Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, Warszawa 2006; S. Żółtek, O znamionach prawnokarnych, w: Z. Jędrzejewski, M. Królikowski, Z. Wiernikowski, S. Żółtek (red.), Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego, Warszawa 2014; *tenże*, Prawo karne gospodarcze w aspekcie zasady subsydiarności, Warszawa 2009.

Art. 1. [Warunki odpowiedzialności]

§ 1. **Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia.**

§ 2. **Nie stanowi przestępstwa czyn zabroniony, którego społeczna szkodliwość jest znikoma.**

§ 3. **Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu.**

Uzasadnienie rządowego projektu KK: „Nowy Kodeks zajmuje stanowisko, że konieczne jest wyrażenie w Kodeksie karnym wprost uzależnienia odpowiedzialności karnej od winy. Przemawia za tym także potrzeba wzmocnienia funkcji gwarancyjnej prawa karnego. Kierując się wskazaniami współczesnej doktryny prawa karnego, Kodeks wyraźnie oddziela winę od podmiotowej strony czynu zabronionego (umyślności albo nieumyślności). Granice winy są precyzowane w przepisach rozdziału III (wyłączający winę stan wyższej konieczności – art. 26 § 2 KK, usprawiedliwiony błąd co do okoliczności wyłączający bezprawność czynu albo winę – art. 29 KK lub co do bezprawności czynu – art. 30 KK, niepoczytalność – art. 31 § 1 KK). Nie wyłącza się jednak jeszcze innych sytuacji wyjątkowych, w których mimo popełnienia czynu zabronionego nie będzie można przypisać sprawcy winy. Kodeks wprowadza więc jednoznacznie zasadę odpowiedzialności tylko za czyn zawiniony. Nie przesądza jednak akceptacji określonej teorii winy, pozostawiając to doktrynie i orzecznictwu. Wprowadzenie przepisu wymagającego przypisania winy zmusi sądy do poświęcenia temu zagadnieniu w postępowaniu znacznie więcej uwagi, niż ma to miejsce dotychczas. Wina musi być samodzielnie ustalonym w postępowaniu karnym elementem przestępstwa” (Uzasadnienie, s. 118–119).

Spis treści

	Nb		Nb
I. Zasada legalizmu	1–17	2. Stopień społecznej szkodliwości	19
1. Treść zasady <i>nullum crimen, nulla poena sine lege poenali anteriori</i>	1	3. Materialny element przestępstwa	20
2. Treść zasady <i>nulla poena sine lege</i>	2	4. Ustalenie karygodności w indywidualnym przypadku czynu zabronionego	21
3. Treść zasady <i>lex retro non agit</i>	3	5. Kolejność badania elementów struktury czynu zabronionego	22
4. Prawo człowieka do bezpieczeństwa prawnego w demokratycznym państwie prawnym	4	6. Problem dopuszczalności przyjęcia znikomej szkodliwości społecznej zbrodni	23
5. Konstytucyjne i międzynarodowe standardy zasady legalizmu	5	7. Znikomy stopień społecznej szkodliwości na tle sześciu przypadków	24
6. Pojęcie odpowiedzialności karnej na tle przepisów Konstytucji RP i Kodeksu karnego	6	8. Znikomy stopień społecznej szkodliwości a odpowiedzialność za wykroczenie	25
7. Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych	7	9. Pojęcie społecznej szkodliwości	26
8. Znamię „popełnia”	8	10. Ocenność kryteriów społecznej szkodliwości	27
9. Podmiot ponoszący odpowiedzialność	9	III. Zasada winy	28–37
10. Pojęcie czynu zabronionego	10	1. Treść zasady winy	28
11. Ustawa jako źródło prawa karnego	11	2. Stopniowanie winy	29
12. Zasada określoności	12	3. Funkcje winy	30
13. Wykładnia przepisów prawa karnego	13	4. Wina a czas czynu	31
14. Karalność czynu zabronionego	14	5. Pojęcie winy – teorie winy	32
15. Pojęcie czynu w prawie karnym	15	6. Wina umyślna – wina nieumyślna	33
16. Ustawowe określenie skutku	16	7. Konstytucyjne podstawy zasady winy	34
17. Problem związku przyczynowego	17	8. Przypisanie winy	35
II. Karygodność	18–27	9. Okoliczności uchylające winę	36
1. Społeczna szkodliwość czynu zabronionego	18	10. Wina a społeczna szkodliwość czynu	37

I. Zasada legalizmu

- 1 1. **Treść zasady *nullum crimen, nulla poena sine lege poenali anteriori*.** Przepis art. 1 § 1 KK zawiera określenie zasadniczych elementów struktury przestępstwa oraz wskazuje jedną z ustawowych podstaw odpowiedzialności karnej, stanowiącą naczelną zasadę prawa karnego

materialnego – zasadę legalizmu. Mieści się ona w formule *nullum crimen, nulla poena sine lege poenali anteriori*, co oznacza, że nie ma przestępstwa bez ustawy, nie ma kary bez ustawy oraz ustawa nie działa wstecz. Zarówno przestępstwo, jak i kara muszą być określone przez ustawę i to ustawę wcześniejszą od daty popełnienia czynu zabronionego (czas popełnienia czynu zabronionego – zob. uwagi do art. 6). Wynika stąd wskazanie, że jedynym źródłem prawa karnego może być ustawa, co stawia poza nawias źródeł prawa karnego zarówno zwyczaj, jak i orzecznictwo sądowe oraz doktrynę. Nie może go tworzyć także prawo miejscowe (wyr. TK z 8.7.2003 r., P 10/02, OTK-A 2003, Nr 6, poz. 62).

Źródłem prawa karnego może być wyłącznie akt normatywny mający formę pisemną, a nadto musi mieć on ściśle określone właściwości. Zasadnie podkreśla się w literaturze, że „prawo pisane daje najlepszą gwarancję tego, iż czyn zostanie określony z należyтым wyprzedzeniem i w sposób możliwie dokładny” (A. Rychlewska, Zasada *nullum crimen sine lege* – reprint).

Zasada ujęta w art. 1 KK obejmuje cztery reguły szczegółowe: zasadę *nullum crimen, nulla poena sine lege scripta* – przez co należy rozumieć nakaz określoności przestępstwa (typizacja czynu zabronionego) i kary **przez ustawę**, czyli akt normatywny odpowiadający określonym wymogom ustalonym prawem (szerzej o zasadzie *nullum crimen sine lege scripta* zob. A. Grześkowiak, Zasada, s. 79–101); zasadę *nullum crimen, nulla poena sine lege stricta* – zawierającą **zakaz analogii i wykładni rozszerzającej** na niekorzyść sprawcy czynu zabronionego; zasadę *nullum crimen, nulla poena sine lege certa* – z czego wynika **zakaz tworzenia niedookreślonych i nieostrych typów przestępstw i nieokreślonych kar** grożących za przestępstwo (szerzej o zasadzie *nullum crimen sine lege certa* zob. L. Gardocki, Zasada, s. 71–79), oraz *nullum crimen, nulla poena sine lege praevia*, zawierającą **zakaz nadawania wstecznej mocy ustawie**, jeżeli pogorszyłoby to sytuację prawną sprawcy.

Taką szczegółową ekspozycję treści zasady zawartej w art. 1 § 1 KK potwierdza orzecznictwo sądowe. „Z (...) zasady *nullum crimen nulla poena sine lege poenali anteriori* wywodzą się między innymi zasady *nullum crimen sine lege certa* (maksymalnej określoności czynów zabronionych, tak aby odróżnić czyny zabronione przez ustawę od niezabronionych) *nullum crimen sine lege scripta* (nakazującej, by prawo karne było prawem zawartym w ustawie) oraz *nullum crimen sine lege stricta* (zakazującej stosowania analogii i wykładni rozszerzającej na niekorzyść sprawcy)” (post. SN z 19.12.2007 r., V KK 101/07, KZS 2008, Nr 4, poz. 23).

2. Treść zasady *nulla poena sine lege*. Przepis art. 1 § 1 KK statuuje również zasadę *nulla poena sine lege*. Kara lub jakikolwiek inny środek penalny grożący za przestępstwo powinny być przewidziane **ustawą**. Ustawa, i tylko ona, może wskazywać rodzaj i granice grożącej kary i wiązać ją jednoznacznie z określonym typem rodzajowym przestępstwa. Zasada *nulla poena sine lege* nie podaje miejsca w ustawie, w którym określenie kary powinno nastąpić. Jednak zgodnie z zasadą określoności w przepisie zawierającym typizację zabronionego zachowania powinna się także znajdować norma określająca sankcję, a w jej ramach – kara grożąca za popełnienie przestępstwa. Środki karne, probacyjne i inne konsekwencje prawnokarne popełnienia czynu zabronionego mające zastosowanie do przypadków wskazanych w ustawie karnej mogą znaleźć ujęcie w Części ogólnej KK, niekoniecznie muszą być podane przy każdym typie rodzajowym przestępstwa.

Sankcja karna powinna być w ustawie określona w sposób niebudzący wątpliwości, stąd **ustawa nie powinna się posługiwać sankcjami nieokreślonymi zarówno co do rodzaju, jak i czasu trwania czy wysokości grożącej kary** (szerzej zob. P. Burzyński, Ustawowe określenie sankcji, s. 114 i n.). Jednak jeżeli sankcja nie wskazuje granic grożącej kary, granicę tę należy ustalić na podstawie przepisu Części ogólnej KK określającego ustawowe limity danej kary. Tak zresztą na ogół ustawodawca określa w sankcji związanej z poszczególnymi typami rodzajowymi zagrożenie karą grzywny i ograniczenia wolności, co należy odnieść, gdy chodzi o grzywnę, do wskazań zawartych w art. 33 KK, natomiast w wypadku kary ograniczenia wolności – do granic oznaczonych w art. 34 § 1 KK. Podobnie przy zagrożeniu karą pozbawienia wolności, gdy w sankcji brakuje wskazania dolnej lub górnej granicy, należy relatywizować ją do ustawowo określonych granic kary pozbawienia wolności – dolnej, wynoszącej miesiąc, lub górnej, określonej na 15 lat.

Zasada *nulla poena sine lege* ma zastosowanie także do wymiaru kary. Wynika z niej **zakaz orzeczenia kary nieprzewidzianej ustawą, kary nieoznaczonej w czasie i innej niż ustalona**

przepisami prawa karnego za dany typ przestępstwa, z modyfikacjami zawartymi w Części ogólnej KK.

Termin „kara” użyty w art. 1 § 1 KK musi być rozumiany szeroko, tak by objął nie tylko kary *sensu stricto*, wskazane w art. 32 KK, lecz także wszystkie środki penalne stanowiące reakcję na przestępstwo – środki karne (art. 39 KK), przepadek (art. 44 KK), środki kompensacyjne (art. 45–48 KK), środki probacyjne (art. 66, 69, 77 KK), a nadto środki zabezpieczające (art. 93a–99 KK). Jej rygorom powinny być także poddane środki poprawcze czy wychowawcze lub lecznicze stosowane na zasadzie art. 10 § 4 KK. Oznacza to, że kara i inne prawnokarne konsekwencje popełnienia czynu zabronionego, których orzeczenie jest rezultatem uznania za winnego popełnienia przestępstwa, muszą być określone przez ustawę. Ale zasada ta ma także odniesienie do środków stosowanych wobec sprawców czynu zabronionego, którzy w chwili popełnienia czynu nie mieli zdolności do zawinienia.

Zasada „nie ma kary bez ustawy” ma na płaszczyźnie tworzenia prawa charakter bezwzględny, kara nie może być określana w podstawowym akcie prawnym. Jednak sama treść stanowiących środków penalnych jako konsekwencji popełnienia czynu zabronionego ma w wielu przypadkach właściwie charakter otwarty, bo często dokonuje się w niej wyłomów uzasadnianych względami politycznokryminalnymi. Widać to wyraźnie np. przy określaniu obowiązków próby przy środkach probacyjnych. Jednocześnie jednak posługiwanie się systemem sankcji bezwzględnie określonych narusza zasadę proporcjonalności i sprawiedliwości (zob. uzasad. wyr. TK z 22.12.1997 r., K 2/97, OTK 1997, Nr 5–6, poz. 72).

Na tle nieaktualnej już nowelizacji art. 148 § 2 KK z 27.7.2005 r. (Dz.U. Nr 163, poz. 1363), wyznaczającej nową treść sankcji grożącej za zabójstwa kwalifikowane, powstał problem kary, która mogłaby być orzeczona za te przestępstwa względem sprawców, którzy w czasie popełnienia czynu nie ukończyli 18 lat. Przy wyłączeniu możliwości orzeczenia wobec nich kary dożywotniego pozbawienia wolności na zasadzie art. 54 § 2 KK jedyną karą grożącą za kwalifikowane zabójstwa byłaby kara 25 lat pozbawienia wolności, a więc sankcja miałaby charakter bezwzględnie oznaczonej. Trybunał Konstytucyjny, uznający za sprzeczną z Konstytucją RP przepisy zmienionego art. 148 § 2 KK w części obejmującej sankcję, ze względu na wadliwy tok prac legislacyjnych, w uzasadnieniu wyr. z 16.4.2009 r. (P 11/08, OTK-A 2009, Nr 4, poz. 49) wskazał, że „w odniesieniu do sprawców zabójstw kwalifikowanych, którzy w czasie popełnienia czynu nie ukończyli lat 18, sąd traci jakąkolwiek możliwość uwzględnienia okoliczności czynu oraz okoliczności osobistych dotyczących sprawcy przy wyborze kary. Ustawodawca nie przewiduje tu w ogóle możliwości wyboru kary. (...) w odniesieniu do tej grupy skazanych sądy zobligowane są orzec z góry narzuconą karę”, co TK uznał za bezwzględnie oznaczone ukształtowanie sankcji. Sytuacja normatywna w zakresie sankcji za zabójstwa kwalifikowane uległa zmianie przez nowelizację KK z 26.11.2010 r. (Dz.U. Nr 240, poz. 1602), za sprawą wprowadzenia do niej również kary pozbawienia wolności nie krótszej od 12 lat (art. 148 § 2 KK).

Sąd Najwyższy wskazał, że „ustawodawca nie dopuszcza wymierzenia kary ani środka karnego inaczej, jak tylko za popełnienie odrębnego przestępstwa (wyjątkowo – za popełnienie ciągu przestępstw w warunkach podanych w art. 91 § 1 KK). Odmienne postąpienie, przez orzeczenie środka karnego w wyroku skazującym oskarżonego za więcej niż jedno przestępstwo, ale bez wskazania, za które z nich wymierza się ten środek karny, narusza ustawową konstrukcję wyroku skazującego ustanowioną przepisem art. 413 § 2 KPK, i zarazem sprzeciwia się pryncypialnej zasadzie odpowiedzialności karnej za czyn zabroniony pod groźbą kary (art. 1 § 1 KK)” (wyr. SN z 2.12.2005 r., V KK 133/05, OSNwSK 2005, Nr 1, poz. 2324).

- 3 3. **Treść zasady *lex retro non agit*.** Składnikiem zasady *nullum crimen, nulla poena sine lege anteriori*, zawartej w art. 1 KK, jest także zasada *lex retro non agit*, co oznacza, że nie ma przestępstwa i kary bez **wcześniejszej** ustawy karnej. Poza tym, że czyn zabroniony i kara muszą być określone w ustawie, wymagane jest, by była to ustawa obowiązująca w czasie jego popełnienia. Jedyne obowiązująca ustawa stanowi podstawę dla poniesienia odpowiedzialności karnej za popełnienie przestępstwa.

Czyn może być tylko wtedy uznany za przestępstwo, gdy został zabroniony przez ustawę jeszcze **przed jego popełnieniem**, tak więc zakaz czy nakaz zachowania pod groźbą kary musi

wyprzedzać w czasie czyn zabroniony i znajdować się w ustawie mającej już moc prawną, czyli w ustawie obowiązującej w czasie jego popełnienia. Podobnie kara grożąca za popełnienie czynu zabronionego musi być określona ustawowo, i to w ustawie obowiązującej w czasie popełnienia tego czynu. Przelamanie tej zasady równa się nadaniu znaczenia prawnego faktom na podstawie normy nieistniejącej w chwili popełnienia przestępstwa i jest naruszeniem prawa człowieka do bezpieczeństwa prawnego.

„Generalna zasada niedziałania prawa wstecz ma szczególne znaczenie w dziedzinie prawa karnego. Związek tej zasady z prawem karnym wyraża art. 42 ust. 1 Konstytucji (zasada *nullum crimen sine lege*) (...). Zasada ta oznacza, iż nie ma przestępstwa bez ustawy obowiązującej w czasie popełnienia przestępstwa, nie ma kary bez przewidzianej jej ustawy oraz że prawo nie działa wstecz, a zatem że można orzekać tylko na podstawie prawa obowiązującego w chwili popełnienia czynu. Zasada *lex retro non agit* stwarza gwarancję bezpieczeństwa, iż działanie niebędące przestępstwem nie stanie się nim po jakimś czasie, a jeżeli jest karalne, to jest zagrożone dokładnie określoną karą. Należy jednak zaznaczyć, że przepis ten odnoszący się do orzekania w przedmiocie winy i kary nie może być podstawą kontroli normy, która dotyczy instytucji związanej z wykonywaniem już orzeczonej kary pozbawienia wolności” (wyr. TK z 10.7.2000 r., SK 21/99, OTK 2000, Nr 5, poz. 144).

W wyr. z 6.7.1999 r. (P 2/99, OTK 1999, Nr 5, poz. 103) TK stwierdził, że w art. 42 ust. 1 Konstytucji RP jest zawarta zasada *lex retro non agit*, ale tylko w takim zakresie, w jakim pokrywa się z zasadą *nullum crimen sine lege*. „Zasada *nullum crimen sine lege* jest szczególnym ujęciem zasady *lex retro non agit*, dlatego że u jej podstaw także znajduje się wprowadzenie dla obywatela gwarancji, iż przepisy określające skutki prawne jego działania obowiązujące w momencie podejmowania tegoż, nie ulegną później zmianie. Ściśle mówiąc chodzi tu o zagwarantowanie obywatelowi, iż podjęte przez niego działanie albo nie jest karalne, a jeżeli jest karalne, to zagrożone jest dokładnie określoną karą”.

Przepis art. 1 KK wyraża absolutny zakaz retroaktywności ustawy karnej, podkreślony użyciem zwrotu „tylko”, mającego zresztą odniesienie do całej formuły art. 1 § 1 KK. „Sprzeczne z zasadą art. 1 KK jest zastosowanie wobec sprawcy przepisu wprowadzającego typ czynu zabronionego, który wszedł w życie po popełnieniu czynu nieuznanego wcześniej przez ustawę za czyn zabroniony” (wyr. SN z 15.2.2000 r., V KKN 390/00, Prok. i Pr. – wkł. 2001, Nr 3, poz. 1).

Jednak mimo wszystko zasada *lex retro non agit* zawiera wyjątek: w przypadku kolizji ustaw w czasie można stosować ustawę późniejszą, gdy jest względniejsza dla sprawcy (zob. uwagi do art. 4).

4. Prawo człowieka do bezpieczeństwa prawnego w demokratycznym państwie prawnym. 4

Przepis art. 1 KK ma istotne znaczenie **gwarancyjne** – zapewnia, że odpowiedzialność karną można ponieść wyłącznie wtedy, gdy zostanie popełniony czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia (szerzej o funkcji gwarancyjnej prawa karnego zob. A. Grześkowiak, Zasada, s. 79–80; R. Dębski, Jeszcze o gwarancyjnej funkcji, s. 19–23). Stąd przyjmuje się, że wyraża on **prawo człowieka do bezpieczeństwa prawnego**. Taka funkcja art. 1 KK znajduje potwierdzenie zarówno w Konstytucji RP, jak i ratyfikowanych przez Polskę międzynarodowych aktach praw człowieka o znaczeniu uniwersalnym i regionalnym oraz w orzecznictwie konstytucyjnym i sądów powszechnych. „(...) prawo karne stanowi element systemu gwarancji, do którego wprowadzenia zobowiązane są organy władzy publicznej, w tym w szczególności ustawodawca. Kształt stanowionych przez niego regulacji karnych podlega więc ocenie konstytucyjnej, także w perspektywie zasady dostatecznej ochrony praw i wolności jednostki, do jakiej udzielenia zobowiązany jest na mocy Konstytucji ustawodawca i inne organy władzy publicznej. Niedochowanie owych wymogów wynikających z zasady dostatecznej ochrony uzasadnia tym samym zarzut naruszenia konstytucyjnych gwarancji określonego prawa lub wolności podmiotowej” (post. TK z 9.7.2003 r., Ts 65/03, OTK-B 2003, Nr 3, poz. 198). Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie stwierdzał, że przepis art. 42 ust. 1 Konstytucji RP, zawierający zasadę *nullum crimen, nulla poena sine lege poenali anteriori* „wyraża fundamentalną zasadę (...), która jest jedną z najważniejszych, odwiecznych gwarancji wolności człowieka. Zasada ta zapewnia jednostce ochronę przed samowolą państwa.

W państwie prawa człowiek może ponieść odpowiedzialność karną tylko za czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Brak ustawowego zakazu określonego zachowania się oznacza, że jednostka nie musi się obawiać pociągnięcia do odpowiedzialności karnej za ten czyn. Zasada *nullum crimen, nulla poena sine lege poenali anteriori* ogranicza zatem możliwość pociągania do odpowiedzialności karnej tylko do przypadków wyraźnie określonych w ustawie. Jedynym wyjątkiem od tej zasady jest możliwość ukarania jednostki za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego” (zob. wyr. TK z 25.2.2014 r., SK 65/12, OTK-A 2014, Nr 2, poz. 14).

„W demokratycznym państwie prawa funkcją prawa karnego nie jest tylko ochrona państwa i jego instytucji, nie jest także tylko ochrona społeczeństwa lub poszczególnych jednostek przed przestępstwami, ale także, w nie mniejszym stopniu, ochrona jednostki przed samowolą państwa. Prawo karne stwarza dla władzy w demokratycznym państwie prawa barierę, poza którą obywatel powinien czuć się bezpieczny w tym sensie, że bez przekroczenia pola zabronionego pod groźbą kary nie może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej. Prawo karne ma wyznaczyć wyraźne granice między tym, co jest dozwolone, a tym, co jest zabronione. Bariera, o której tu mowa, nie powinna być usuwana dla żadnych celów politycznych lub innych. Prawo karne nie jest bowiem instrumentem mającym służyć zachowaniu władzy, lecz jest właśnie ograniczeniem tej władzy.

Z powyższych założeń wynika, że w demokratycznym państwie prawa prawo karne musi być oparte przynajmniej na dwóch podstawowych zasadach: określoności czynów zabronionych pod groźbą kary (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) oraz na zakazie wstecznego działania ustawy wprowadzającej lub zaostrzającej odpowiedzialność karną (*lex severior retro non agit*). Zasady te wyrażone w Kodeksie karnym składają się także na zawartą w artykuale 1 Konstytucji RP zasadę demokratycznego państwa prawa” (uzasad. post. TK z 25.9.1991 r., S 6/91, OTK 1991, Nr 1, poz. 34).

Jednak TK dopuścił **możliwość naruszenia zasady *lex retro non agit***. Chociaż na gruncie ustawy z 4.4.1991 r. o zmianie ustawy o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucji Pamięci Narodowej (Dz.U. Nr 45, poz. 195) dopatrzeć się można naruszenia tej zasady, w post. z 25.9.1991 r. (S 6/91, OTK 1991, Nr 1, poz. 34) TK zdaje się zaaprobować taką możliwość w ściśle oznaczonym i wyjątkowym przypadku, stwierdzając, że dostrzega „zupełną wyjątkowość historyczną dokonywanych przemian. Dostrzega również sprzeczność zachodzącą pomiędzy wnioskami wynikającymi ze stosowania zasady *lex retro non agit* w stosunku do sprawców zbrodni stalinowskich a podstawowym poczuciem sprawiedliwości w tych przypadkach, w których władza komunistyczna wprowadzała przeszkody prawne w postaci amnestii lub abolicji dla ścigania popełnionych w jej imieniu zbrodni. Trybunał Konstytucyjny uważa jednak, że wprowadzenie uzasadnionego względami sprawiedliwościowymi odstępstwa od zasady *lex retro non agit* wymaga bardzo precyzyjnego określenia przypadków, których odstępstwo to miałyby dotyczyć (...). Odstępstwo to powinno być również ograniczone ramami czasowymi, w których możliwe byłoby wszczęcie postępowania”.

- 5 5. **Konstytucyjne i międzynarodowe standardy zasady legalizmu.** Zasada legalizmu zawiera się w konstytucyjnym i międzynarodowym standardzie praw człowieka. Ma ona umocowanie w art. 42 ust. 1 Konstytucji RP oraz ratyfikowanych przez Polskę międzynarodowych aktach praw człowieka o charakterze uniwersalnym – art. 15 MPPOiP i art. 7 EKPC. Zawarta jest także w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej. W wyr. ETPC z 22.1.2013 r. w sprawie *Camilleri przeciwko Malcie* (skarga Nr 42931/10, Legalis), w odniesieniu do prawa człowieka do bezpieczeństwa prawnego, zawarto interesującą wykładnię gwarancyjności prawa karnego w aspekcie zasady legalizmu, wskazując, że: „gwarancja z art. 7 Konwencji winna być interpretowana i stosowana, co wynika z jej przedmiotu i celu, w taki sposób, by zapewnić skuteczne zabezpieczenie przed arbitralnym oskarżeniem, skazaniem i ukaraniem. Artykuł 7 ust. 1 Konwencji stanowi zasadę, iż jedynie prawo może definiować przestępstwo i przewidywać za nie karę (*nullum crimen, nulla poena sine lege*). Stąd wynika, iż czyny zagrożone karą i odpowiadające im kary muszą być wyraźnie określone przez prawo. Wymóg ten zostaje spełniony wówczas, gdy jednostka może wywieść z brzmienia odnośnego przepisu – oraz, gdy zachodzi taka potrzeba, przy pomocy sądowej interpretacji tego przepisu – jakie działania lub zaniechania sprawią, że poniesie ona odpowiedzialność karną”.

Ujęcie zasady w Konstytucji RP oznacza **jej nienaruszalność w ustawodawstwie polskim**. Ustawa, która naruszyłaby normę zawartą w art. 1 KK, byłaby tym samym sprzeczna z Konstytucją RP, co dawałoby podstawę do jej uchylecia. Żadna ustawa karna nie może wyłączyć zastosowania art. 1 KK na podstawie uprawnienia z art. 116 KK. Na mocy art. 233 ust. 1 Konstytucji RP nie może być ona również derogowana, zawieszona czy ograniczona w prawie czasu stanów nadzwyczajnych w państwie.

W piśmiennictwie podkreśla się, że przepis art. 42 ust. 1 Konstytucji RP ma charakter „zasady konstytucyjnej spełniającej funkcje gwarancyjno-ochronne przy regulowaniu i egzekwowaniu odpowiedzialności prawnej przez organy (instytucje) państwa” (zob. *M. Grzybowski*, Konstytucyjne ujęcie, s. 131).

Naruszenie zasady ujętej w Konstytucji RP w przypadku konkretnej sprawy rozstrzygniętej na podstawie sprzecznej z nią ustawy daje **tytuł do skargi do Trybunału Konstytucyjnego** na niekonstytucyjność ustawy lub – przy zaistnieniu odpowiednich przesłanek – do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na pogwałcenie prawa człowieka do bezpieczeństwa prawnego.

Należy zwrócić uwagę na inne niż kodeksowe brzmienie zasady legalizmu według Konstytucji RP, w której art. 42 ust. 1 zd. 2 stanowi, że zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego.

Jeszcze inaczej została ona sformułowana w przepisach MPPOiP, gdzie oznacza, że nikt nie może być skazany za czyn lub zaniechanie, które w myśl prawa wewnętrznego lub międzynarodowego nie stanowiły przestępstwa w chwili ich popełnienia. Podobnie stanowi w kwestii źródeł określenia czynu zabronionego EKPC. Zgodnie z konstytucyjną hierarchią źródeł prawa należy przyjąć, że w polskim prawie karnym obowiązuje szersza formuła zasady *nullum crimen, nulla poena sine lege anteriori* niż wskazana w art. 1 KK, gdyż czyn może być zabroniony nie tylko przez ustawę, lecz także przez prawo międzynarodowe. Oznacza to, że można ponieść odpowiedzialność karną, gdy zachowanie jest zabronione przez ustawę lub przez prawo międzynarodowe, co rodzi wiele problemów, w tym kwestię ustalenia treści terminu „prawo międzynarodowe”. Należy przyjąć, że obejmuje ono nie tylko umowy międzynarodowe, ale również – idąc za art. 38 SMTS – zwyczaj międzynarodowy i ogólne zasady prawa uznane przez narody cywilizowane (zob. *M. Królikowski*, w: *Bojarski* (red.), System, t. 2, 2011, s. 284). Jednak z uwagi na to, że Konstytucja RP wśród źródeł prawa nie wskazuje ani zwyczaj, ani ogólnych zasad prawa, należy uznać, że nie mogą one w polskim porządku prawnym być podstawą pociągnięcia do odpowiedzialności karnej. W relacji art. 1 § 1 KK do umów międzynarodowych należy jednak mieć na uwadze, że w hierarchii źródeł prawa umowa międzynarodowa przeważa nad ustawą, a więc w tym wypadku nad Kodeksem karnym. W literaturze napotkać można pogląd, zgodnie z którym, ponieważ zasady prawne uznawane przez społeczność międzynarodową stanowią część prawa międzynarodowego, więc z tej racji mieszczą się w art. 42 ust. 1 Konstytucji RP. Wskazuje się także, że art. 1 § 1 KK po prostu „nie wymienia tych wszystkich źródeł porządku prawnego, które wymieniono w art. 42 ust. 1 Konstytucji RP, artykułe pełniącym (...) rolę uzupełnienia (...) polskiej ustawy o stosowne umowy międzynarodowe i akty organizacji międzynarodowych” (zob. *Ł. Pohl*, w: *Stefański* (red.), Kodeks karny, 2013, art. 1, teza 9).

Ł. Pohl uważa, że art. 42 ust. 1 Konstytucji RP zawiera **dwie normy prawne**. Jedna określa, że zachowanie człowieka jest czynem zabronionym pod groźbą kary przez ustawę, odpowiednią umowę międzynarodową lub akt prawny organizacji międzynarodowej i jest skierowana do podmiotu decydującego o odpowiedzialności karnej, gdyż to on powinien ustalić, czy czyn jest zabroniony we wskazanych źródłach. Druga norma skierowana jest do ustawodawcy, podmiotu upoważnionego do zawierania umów międzynarodowych i wydawania odpowiednich aktów prawnych organizacji międzynarodowych, by określały zabronienie pod groźbą kary zachowanie człowieka wyłącznie we wskazanych aktach prawnych (*Ł. Pohl*, w: *Stefański* (red.), Kodeks karny, 2013, art. 1, teza 11).

Na tle konstytucyjnego ujęcia umów międzynarodowych w ramach źródeł prawa, zwłaszcza wobec – określonej w art. 8 ust. 2 Konstytucji RP – reguły bezpośredniej stosowalności jej przepisów, powstaje jeszcze inny problem, przedstawiany na tle dwóch odmiennych poglądów. Według pierwszego, artykułowanego zwłaszcza przez *P. Hofmańskiego* (*tenże*, Recenzja pracy:

[Przejdź do księgarni →](#)